

Kulturna baština Mediterana u Mediteranskom brevijaru Predraga Matvejevića

Zorić, Boris

Undergraduate thesis / Završni rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:214028>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-03**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Università Juraj Dobrila di Pola
Fakultet za interdisciplinarne, talijanske i kulturološke studije
Facoltà di studi interdisciplinari, italiani e culturali
Preddiplomski studij Kultura i turizam

Boris Zorić

**KULTURNA BAŠTINA MEDITERANA U MEDITERANSKOM BREVIJARU
PREDRAGA MATVEJEVIĆA**

Završni rad

Pula, rujan 2021.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Università Juraj Dobrila di Pola
Fakultet za interdisciplinarne, talijanske i kulturološke studije
Facoltà di studi interdisciplinari, italiani e culturali
Preddiplomski studij Kultura i turizam

Boris Zorić

**KULTURNA BAŠTINA MEDITERANA U MEDITERANSKOM BREVIJARU
PREDRAGA MATVEJEVIĆA**

Završni rad

JMBAG: 0303083394

Studijski smjer: preddiplomski studij Kultura i turizam

Kolegij: Putopisi i turistički itinerari

Mentor: doc. dr. sc. Nataša Urošević

Znanstveno područje: Interdisciplinarne znanosti

Pula, rujan 2021.

SADRŽAJ

1.	UVOD	1
2.	KULTURNA BAŠTINA MEDITERANA	2
	2.1. Pojam i značenje	2
	2.2. Kulturna baština	3
	2.3. Mediteran	4
3.	MEDITERANSKE SASTAVNICE KULTURNOG IDENTITETA HRVATSKE	8
	3.1. Kultura Mediterana	8
	3.2. Prehrana	9
	3.3. Način života	11
	3.4. Arhitektura	14
4.	MEDITERANSKI BREVIJAR	16
	4.1. O autoru	16
	4.2. Brevijar	17
	4.3. Karte	26
	4.4. Glosar	29
5.	VALORIZACIJA KLJUČNIH ELEMENATA BAŠTINE MEDITERANA	32
	5.1. Književnost	32
	5.2. Kiparstvo	33
	5.3. Slikarstvo	35
6.	MEDITERANSKE KULTURNE RUTE	36
	6.1. Ruta mediteranskih otoka	36
	6.2. Itinerar temeljen na <i>Mediteranskom brevijaru</i>	37
7.	ZAKLJUČAK	41
	LITERATURA	42
	POPIS PRILOGA	44
	SAŽETAK	47

SUMMARY 48

1. UVOD

Mediteran ili Sredozemlje kulturno je, geografsko i prometno stjecište različitih naroda i kultura s tri kontinenta: Europe, Azije i Afrike. U svojoj dugoj povijesti imao je veliku važnost kao susretište i prostor intenzivnih kulturnih razmjena nekih od najstarijih civilizacija, primjerice egipatske, grčke i rimske. Prema tome, spletom okolnosti, tisućama je godina bio središte svijeta, to jest, sve do otkrića Amerika. Na Mediteranu su se razvile unikatne kulture: u nekim se pogledima slažu, no svaka je različita na svoj način.

Mediteran je pružio inspiraciju brojnim autorima, bilo bi nemoguće sve ih i nabrojati. Bilo da je to Tukidid, Giambattista Ramusio, Fernand Braudel, David Abulafia ili Predrag Matvejević, svima je zajednička tema upravo Mediteran. *Mediteranski brevijar* Predraga Matvejevića jedna je od najpoznatijih hrvatskih knjiga u svijetu, što svjedoči o njegovoj važnosti u znanstvenoknjiževnom krugu i želji ljudi da shvate Sredozemlje. Autor je zapisao sve što je smatrao važnim, što čini ukupni identitet Mediterana, iz vlastite želje da ga поближе upozna. Stoga je njegova monografija tako popularna, čitana i utjecajna – svu je ljubav pretočio u to jedno djelo.

Nakon uvodnog dijela rada slijedi poglavlje u kojemu je objašnjen pojam i značenje kulturne baštine Mediterana, a zatim su posebno prikazani primjeri kulturne baštine i ulomci iz monografije Fernanda Braudela *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II*. U trećem poglavlju predstavljene su mediteranske sastavnice kulturnog identiteta Hrvatske, to jest, posebno su prikazani općeniti presjek kulture Mediterana, potom mediteranska kultura s naglaskom na prehranu, način života i arhitekturu. Četvrto poglavlje posvećeno je glavnoj temi završnog rada – *Mediteranskom brevijaru* akademika Predraga Matvejevića kroz analizu tri ključna poglavlja njegove knjige: Brevijar, Karte i Glosar. U petom poglavlju prikazana je valorizacija ključnih elemenata baštine Mediterana kroz kratke prikaze mediteranskih kulturnih dobara poput književnosti, kiparstva i slikarstva. Naposljetku, u šestom poglavlju autor završnog rada osmislio je i predstavio rutu mediteranskih otoka Majorke, Korzike, Sardinije i Sicilije, kao i mogući turistički itinerar na temelju monografije *Mediteranski brevijar*. Na kraju rada u zaključku sažeti su rezultati istraživanja i iznesena su zaključna razmišljanja o tematici rada.

2. KULTURNA BAŠTINA MEDITERANA

U ovom poglavlju definiraju se pojmovi *Mediteran* i *kulturna baština*. Potpoglavlja *Kulturna baština* i *Mediteran* dublje analiziraju navedene pojmove na temelju konkretnih primjera iz stručne literature.

2.1. Pojam i značenje

Prema Ministarstvu kulture i medija Republike Hrvatske, kulturna baština, bila ona materijalna ili nematerijalna, definira se kao zajedničko bogatstvo čovječanstva u svojoj raznolikosti i posebnosti dok je zaštita iste jedan od važnih čimbenika za prepoznavanje, definiranje i afirmaciju kulturnog identiteta. Kulturna baština mogu biti pokretna i nepokretna kulturna dobra koja imaju jedno od sljedećih značenja: umjetničko, povijesno, paleontološko, arheološko, antropološko ili znanstveno.

O čovjekovoj prisutnosti u prostoru svjedoče arheološka nalazišta i arheološke zone, krajolici i njihovi dijelovi. Nematerijalni oblici i pojave čovjekova duhovnog stvaralaštva u prošlosti te dokumentacija i bibliografska baština imaju zgrade u kojima se trajno izlažu ili čuvaju kulturna dobra i njihova prateća dokumentacija. Vrijednosti kulturne baštine prepoznajemo kao autentične, umjetničke, kulturne, povijesne i starosne.¹

Mediteran ili Sredozemlje zajednički je naziv za zemlje uz Sredozemno more, no takva definicija ima svojih manjkavosti. Naime, neke se države ne doživljavaju u cijelosti ni pretežno sredozemnima iako imaju izlaz na Sredozemno more dok se druge, poput Portugala, koji nema izlaz na Sredozemno more, smatraju državama Sredozemlja. Stoga se Sredozemlje ili Mediteran definira kao Sredozemno more s okolnim prostorom Europe, Azije i Afrike, koji je usmjeren njihovim obalama, u kojem se osjećaju tragovi zajedničke prošlosti i koji je obilježen sličnim načinom življenja.²

¹ Izvor: Ministarstvo kulture i medija [https://min-kulture.gov.hr/?id=349&pregled=1&datum=Wed%20Jan%2023%202019%2017:02:19%20GMT+0100%20\(srednjo europsko%20standardno%20vrijeme\)](https://min-kulture.gov.hr/?id=349&pregled=1&datum=Wed%20Jan%2023%202019%2017:02:19%20GMT+0100%20(srednjo%20europsko%20standardno%20vrijeme)), (18. 8. 2021.)

² Izvor: Geografija.hr <https://geografija.hr/sto-je-to-sredozemlje-ili-mediteran/>, (18. 8. 2021.)

2.2. Kulturna baština

Kulturnu baštinu prema geografskom obuhvatu možemo podijeliti na: svjetsku, europsku, nacionalnu, lokalnu i osobnu. Svjetska baština je ona koja pripada čovječanstvu ne uzimajući u obzir zemljopisne granice. Što je od univerzalnog značaja, ima stupanj svjetske baštine. Ona je poznata širokom krugu ljudi i koristi se u turističkim svrhama kao privlačna točka za široke mase turista iz cijelog svijeta.

Nacionalna baština odnosi se na nacionalni ponos i nacionalne ideale koje predstavljaju razni povijesni spomenici. Takva baština ima ulogu obrazovanja turistima koji žele naučiti više o državi koju posjećuju. Lokalna baština odnosi se na zajedničke oznake određenih zajednica kako bi ostale u kontaktu s vlastitom sveukupnom prošlošću u svijetu koji se stalno mijenja. Osobna baština privlači ljude koji su emocionalno povezani uz određeni lokalitet te zbog toga privlači male grupe ljudi.³

Hrvatska se može pohvaliti brojnim lokalitetima i fenomenima koji su upisani na popis UNESCO-ve Svjetske baštine. Prvi lokalitet jest povijesni kompleks grada Splita i Dioklecijanova palača, koji je upisan u UNESCO-ov registar svjetske baštine 1979. godine. Stari grad Dubrovnik, posebice dobro očuvano povijesno središte grada koje štite bedemi, na popisu je također od 1979. godine. U Istri se na popisu našao kompleks Eufrazijeve bazilike u povijesnom središtu Poreča 1997. godine. Iste te godine na popis je uvršten i povijesni grad Trogir, koji nosi titulu najbolje očuvanog romaničko-gotičkog grada u centralnoj Europi. Katedrala sv. Jakova u Šibeniku iz 15./16. stoljeća na UNESCO-ovu registru našla se 2000. godine. Starogradsko polje na otoku Hvaru, najplodnije polje na jadranskim otocima, zapisano je na Listu svjetske baštine kao sedmo hrvatsko dobro u srpnju 2008. godine. Sustav podjele zemljišta na parcele potječe iz 4. st. p. n. e. i svjedoči širenju grčkog geometrijskog modela podjele poljoprivrednog zemljišta, to jest, prisutan je grčki utjecaj koji se širio mediteranskom obalom. Naposljetku, mediteranska prehrana, koju uživa i Republika Hrvatska, zaštićena je UNESCO-om te se nalazi na Reprezentativnoj listi nematerijalne baštine.⁴

³ Jelinčić, D. A. (2010.): *Kultura u izlogu: kratki vodič za upravljanje kulturnim dobrima*, Menadarmedia, Zagreb (str. 18.)

⁴ Vukoja, M. (2015.): *Hrvatska kulturna baština*, Matka: časopis za mlade matematičare, vol. 23, br. 92, Daruvar (str. 239.-244.)

Slika 1. Eufrazijana, Poreč. (izvor:

<https://upload.wikimedia.org/wikipedia/hr/a/ad/Eufrazijana.jpg>, 23. 8. 2021.)

2.3. Mediteran

Prethodno navedena definicija Mediterana strogo je geografska. Međutim, Mediteran je više od svog geografskog položaja. On ima povijest dugog trajanja, brojne narode i jezike, običaje i tradicije. Dugo je vremena bio središte trgovine, ali i svijeta. Svoju je važnost donekle izgubio otkrićem novih kontinenata Sjeverne i Južne Amerike krajem 15. stoljeća. Kakogod, neizbrisiv je u povijesti svijeta, a mnogima je bio i izvor inspiracija.

O Mediteranu su pisane pjesme, epovi, drame, ali i povijesne i znanstvene knjige. Neki od istaknutih autora koji su se bavili Mediteranom su francuski povjesničar Fernand Braudel s knjigom *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.*, David Abulafia s monografijom *The Mediterranean in History*, te *The Corrupting Sea: A Study of Mediterranean History*, koji su zajedno napisali autori Peregrine Horden i Nicholas Purcell.

Predrag Matvejević zapisao je: „Pristupajući Mediteranu, određujemo najprije polazište: obalu ili prizor, luku ili događaj, plovidbu ili priču... Polazim s Jadrana, s njegove istočne strane. Sjeverna obala, od Malage do Bospora, bliža je i dostupnija onome tko odavde kreće. Na južnoj strani, od Haife do Ceute, manje je zaljeva i luka. Obilazeći otoke, najprije jadranske, zatim jonske i egejske, Ciklade i Sporade, tražio sam među njima sličnosti i razlike... Teško je upoznati cijeli Mediteran. Ne znamo sigurno ni dokle se prostire: koliki dio kopna uz more zauzima, gdje prestaje i na kopnu i na moru. Grci su ga vidjeli između Fazisa na Kavkazu i Herkulovih stupova idući od istoka prema zapadu... Stari su mudraci učili da Mediteran seže dokle raste maslina... Granice mu

nisu ucrtane ni u prostoru ni u vremenu. Ne vidimo kako bismo ih odredili, ni po čemu. Nisu ni gospodarske ni povijesne, ni državne ni nacionalne: nalik su na krug kredom koji se stalno opisuje i briše...“⁵

Slika 2. *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.* francuskog povjesničara Fernanda Braudela. (izvor: https://antikvarijat-bono.com/wp-content/uploads/Scan_0004-108.jpg, 23. 8. 2021.)

Fernand Braudel u svome djelu *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.* pisao je o geografiji, religiji, zanimanjima, ekonomiji, dugoj povijesti i karakterističnom podneblju Mediterana. O Sredozemlju je pisao jer ga snažno voli baš zato što potječe sa sjevera.⁶ Prema Braudelu, Mediteran je sastavljen od niza zbijenih, planinskih poluotoka koje presijecaju važne ravnice: Italija, Balkanski poluotok, Mala Azija, Sjeverna Afrika i Iberski poluotok. Među njima nalazi se Sredozemno more jer ono je prije „skup mora“ nego cjelovita morska masa.⁷

Mediteran je velik i prostire se na tri kontinenta. Njegova klima nije na svim mjestima ista. Afrika ima pustinjsku klimu, Europa ima umjerenu klimu, Bliski Istok ima suhu, vruću klimu. Prava homogena mediteranska klima prostire se na samim obalama i rubovima kopna koja okružuju more sve do prve planine. Ona je pojas od dvjesto kilometara u kojemu rastu masline, vinova loza, šipci i naranče.

⁵ Matvejević, P. (1990.): *Mediteranski brevijar*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb (str. 13.)

⁶ Braudel, F. (1997.): *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.*, Izdanje Antibarbarus, Zagreb (str. 16.)

⁷ Ibid. (str. 27.)

Mediteranci su navikli na tu klimu toliko da kad promijene svoje središte, primjerice, odu u unutrašnjost Europe ili se udalje od morskog pojasa, ne osjećaju se dobro, ne osjećaju se dobrodošlo i poželjno. Ne odgovaraju im drukčije klime. Jedan svećenik, koji se bio nasukao u Normandiji, zapisao je da se osjeća *for del mondo* (izvan svijeta).

Klimatolozi na Sredozemlje gledaju kao na porodicu klima. Kameniti i unutrašnji Languedoc Micheleta podsjeća na Palestinu, Provansa je stotinama književnika više grčka nego sama Grčka, osim ako Grčku u pravom smislu riječi treba tražiti na nekoj od obala Sicilije. Tunisko jezero podsjeća na lagunu Chioggie, Maroko je nešto sparšenija Italija, a otoke Hyeres može se smjestiti usred Ciklada, jedino što su oni zeleniji. Španjolska i Jug Italije više su afričke zemlje nego europske, a srednja temperaturna razlika između Marseillea i Alžira iznosi četiri Celzijeva stupnja.⁸

Mediteran se definira kao more opkoljeno različitim kopnima koja ga okružuju i sapinju. Mediteran je, u prvom redu, more među planinama s očitim „arhitektonskim jedinstvom mediteranskoga prostora kojemu planine tvore sveprisutan, glomazan „skelet“ (Pireneji, španjolski Kordiljeri, Alpe, Apenini, Dinarsko gorje, Kavkaz, Anatolsko gorje, Libanon, Atlas)“.

Braudel je zapisao da je Jadran možda najpovezanije pomorsko područje te mu daje geografski opis i smještaj: duži nego širi, poput ceste koja ide od sjevera prema jugu, na sjeveru završava niskim obalama u padskoj ravnici, na zapadu je obrubljen talijanskom obalom, na istoku ga obrubljuju vijenci brdovitih dalmatinskih otoka, prema jugu Jadran izlazi u Jonsko more kroz Otrantska vrata, između istoimenog rta u Italiji i rta Linguetta u Albaniji.⁹

Jadran se može smatrati Mediteranom u malom. Jadransko more veliki je zaljev Sredozemnoga mora između Balkanskoga i Apeninskoga poluotoka s dubokim usjekom kopna koje je srednjoeuropski prostor s umjerenom klimom. To je fizički dokaz prirodne pozicije Hrvatske kao srednjoeuropske i mediteranske kulture i civilizacije.

Jadran ponavlja učestali sredozemni obrazac priobalja (s otocima) i gorja u zaleđu. Na Jadranu je to naglašeno u opreci jadranske i dinarske kulturne zone. Stoga je poseban naglasak stavljen na jadransko-dinarska susretišta kultura, kultura koje predstavljaju tradicionalno različite, ali i komplementarne načine života: kršno zaleđe sa škrtom poljoprivredom, stočarstvom, zadružnim oblicima obitelji i specifičnom ruralnom zajednicom, zaleđem koje je oduvijek aktivno

⁸ Ibid. (str. 252.-255.)

⁹ Ibid (str. 133.)

korespondiralo s urbaniziranom, moru i svijetu orijentiranom obalom. Time se hrvatska obala uklapa u opći kulturni obrazac Mediterana.¹⁰

¹⁰Pallua, J. V. (2006.): *Mediterranistika - novina u kurikulumu studija etnologije i kulturne antropologije*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu (str. 149.)

3. MEDITERANSKE SASTAVNICE KULTURNOG IDENTITETA HRVATSKE

Mediteran je sastavni dio hrvatskog, ali i europskog identiteta. Kroz povijest Mediteransko more bilo je okosnica života drevnih Egipćana, antičke Grčke te Rimskog i Bizantskog Carstva. Sredozemlje je bila najvažnija prometnica kroz povijest sve do otkrića Amerike. Ljudi su na Mediteranu živjeli od početaka civilizacija.

Predrag Matvejević zapisao je da je „teško objasniti što ljude nagoni da uvijek pokušavaju složiti mediteranski mozaik i sačiniti katalog njegovih sastavnica: Evropa, Magreb i Levant; judejstvo, kršćanstvo i islam; Talmud, Biblija i Kuran; Atena i Rim; Jeruzalem, Aleksandrija, Konstantinopol, Venecija; grčka dijalektika, umjetnost i demokracija; rimsko pravo, forum i republika; arapska znanost, provansalsko i katalonsko pjesništvo; renesansa u Italiji; Španjolska u raznim razdobljima, zanosnim i okrutnim; Južni Slaveni na Jadranu i još mnogo toga. Narodi i rase ovdje su se stoljećima zbližavali ili suprotstavljali jedni drugima, pretjeruje se kad se ističu njihove sličnosti, a zanemaruju razlike i sukobi. Mediteran nije jedino povijest.“¹¹

Dugovječna naseljenost Mediterana dovela je do razvitka određenih sastavnica endemičnih samo za Sredozemlje. Suhozidi, masline, stil života, prehrana – sve to rezultat je jedinstvenog načina života na obalama Mediterana.

3.1. Kultura Mediterana

Naročita je karakteristika kulture njena društvenost. Oblikovana u ljudskom zajedništvu, kultura nastaje prožimanjem djelatnosti kojom pojedinci preobražavaju prirodu i izgrađuju bolje uvjete opstanka. Kultura i njene tvorevine u neposrednoj su vezi s društvenom podjelom rada i stratifikacijom društvenih klasa, slojeva i zanimanja.

Mediteransku kulturu karakterizira kontinuitet tj. sposobnost da je buduće generacije asimiliraju i dalje ugrađuju u novu kulturu.

Obale Sredozemlja udomile su mnoge kulture Staroga svijeta i antike – egipatsku, mikensku, feničku i etrursku, grčku, helenističku, rimsku. Ti su se narodi i društva Sredozemlja upisali u europsku i svjetsku povijest mnogim otkrićima, izumima i utjecajima (primjerice, alfabetsko pismo, sunčani kalendar, kovani novac, razvoj demokracije, prava i dr.), zato je

¹¹ Matvejević, P. (1990.): *Mediteranski brevijar*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb (str. 14.)

»kolijevka civilizacije« dominantna metafora za Sredozemlje. Sredozemlje je i prvobitni okvir kršćanstva, apostolskoga djelovanja i uspostave kršćanske crkve, pa je zato kršćanska komponenta kod sredozemnih naroda intenzivna u društvenoj, moralnoj, pravnoj i umjetničkoj sferi.

Tradicijska kultura Mediterana neizostavno, uz mnoge druge pojavnosti, uključuje i hranu – njen uzgoj, obradu, pripremu i konzumaciju. Hrana je kao svakodnevna potreba usko povezana s mnogim ljudskim djelatnostima. Posebno dinamične procese znala je potaknuti u godinama nestašice. Različiti povijesni kulturni slojevi, koji su ostavljali tragove na mediteranskom tlu, mogu se pažljivijim praćenjem uočiti i danas u tradicijskim, još uvijek prisutnim, prehranbenim navikama njegovih stanovnika.

Slika 3. Reljefni prikaz Mediterana. (izvor:

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/1/1c/Mediterranean_Sea_16.61811E_38.99124N.jpg/1200px-Mediterranean_Sea_16.61811E_38.99124N.jpg, 16. 8. 2021.)

3.2. Prehrana

Mediteranska prehrana uključuje vještine, znanja, rituale, simbole i običaje vezane uz sjetvu, žetvu, ribolov, stočarstvo, čuvanje, preradu, kuhanje te posebno dijeljenje i konzumiranje hrane. Kao specifičan način života usuglašen s prirodom i korištenjem njenih resursa, temelj je identiteta ljudi koji žive na Mediteranu.¹²

¹² Izvor: Stari Grad <http://stari-grad.eu/hr/hvar-otok-unesco/mediteranska-prehrana> (17.1.2021.)

Mediteranska prehrana u Hrvatskoj pretežno je lagana. Masline, sardine, razno povrće poput blitve, krumpira, rajčice, artičoka te samoniklo povrće, legume, maslinovo ulje i vina osnove su prehrane. Najčešće se hrana sprema na lešo ili se peče na gradelama. Od začina se koristi sol, ružmarin, varenik (koji se dobiva od mošta), lovorov list, kadulja, kapara i češnjak.¹³

Mediteranska prehrana u svojim se temeljnim sastavnicama prilagođava sezonskom ritmu. Osim povezanosti prirode i prehrane, važno je napomenuti njezinu društvenu komponentu. Naglašava vrijednosti gostoprimstva, dobrosusjedstva, interkulturalnog dijaloga i kreativnosti. Igra važnu ulogu u kulturnim prostorima, festivalima i proslavama, okupljajući ljude svih dobi i društvenih slojeva. Žene čuvaju kulinarske tehnike, poštovanje sezonskih ritmova i svečanih događanja, i prenose tradiciju na nove generacije.

UNESCO je 2013. godine upisao mediteransku prehranu na popis nematerijalne svjetske baštine Cipra, Grčke, Hrvatske, Italije, Maroka, Portugala i Španjolske. Hrvatska je kao područja koja prezentiraju mediteransko nasljeđe u prehrani odabrala otoke Brač i Hvar.¹⁴

Na Braču i Hvaru mediteranska prehrana dio je svakodnevice i priprema se svaki put kad ljudi sjednu zajedno da bi blagovali. U posljednjih sedamdeset godina sastojci ribareve i seljakove kuhinje nisu se promijenili, ali dostupnost i učestalost jedenja određenih jela ipak se promijenila. Primjerice, nekada se meso jelo samo nedjeljama i za blagdane, a kruh se pravio jednom tjedno od domaćih žitarica. S vremenom se kupovna moć otočana povećala, a broj seljana se smanjio. U današnje vrijeme još uvijek postoji razlika između svakodnevne i blagdanske prehrane. Veće promjene dolaze u svakodnevnoj prehrani nego blagdanskoj. Razvojem tehnologije hrana se više ne priprema na otvorenoj vatri, nego modernim uređajima poput štednjaka i pećnice.¹⁵

¹³ Izvor: Mediterradiet [http://www.mediterradiet.org/hr/nutrition/food tradition of Hvar and Bra%C4%8D](http://www.mediterradiet.org/hr/nutrition/food%20tradition%20of%20Hvar%20and%20Bra%C4%8D) (17. 1. 2021.)

¹⁴ Izvor: Stari Grad <http://stari-grad.eu/hr/hvar-otok-unesco/mediteranska-prehrana> (17. 1. 2021.)

¹⁵ Izvor: Mediterradiet [http://www.mediterradiet.org/hr/nutrition/food tradition of Hvar and Bra%C4%8D](http://www.mediterradiet.org/hr/nutrition/food%20tradition%20of%20Hvar%20and%20Bra%C4%8D) (17. 1. 2021.)

Slika 4. Mediteranska prehrana laganog je tipa s puno ribe i sezonskog povrća. (izvor: <https://podravkaiovariations.azureedge.net/6b3e3fc6-4989-11ea-a68f-de16f03d3060/v/9ef6107a-4c1b-11ea-9fba-92f307bc0925/1680x1050-9ef6164c-4c1b-11ea-b86b-92f307bc0925.jpeg>, 16. 8. 2021.)

3.3. Način života

Životni stil Mediteranaca savršena je ravnoteža rada i dokolice, kretanja i odmora, čvrstih obiteljskih spona i dobro balansirane prehrane. Slatki život Mediterana za mnoge ljude u svijetu sinonim je za kvalitetan život. Tipičan život pravog Mediteranca izgleda ovako: rano buđenje, jutarnja kava, šetnja uz more, odlazak na posao, rad sve do ranog popodneva, ručak, potom „sveti“ popodnevni odmor i kratko drijemanje po vrućini dok se trgovine tada zatvaraju. Kad neumoljiva vrućina popusti, ljudi se vraćaju na posao, a ostali odlaze u šetnju ili na aperitiv prije večere. Nedjeljom trgovine ne rade, rolete na vratima dućana spuštene su sve do ponedjeljka ujutro. Stariji ljudi vole sjediti na klupama i igrati šah ili boćati, živahni su i krepki. ¹⁶

Ovakav način života ima blagotvoran utjecaj na zdravlje. Gledajući užurbani način života zapadnog svijeta, koji sa sobom donosi opsjednutost rokovima, život u automobilu i brojne bolesti modernog doba, lako je zaključiti da je mediteranski način života jedan od najboljih na svijetu. ¹⁷

Dalmatinci se nerado žure, češće borave na otvorenom, šeću i ispijaju kavice na rivi, čak i na radne dane. Kava je neizostavan dio njihova života. Na druženjima žale se na štošta, ali zapravo nemaju stvarnu želju ili volju nešto mijenjati. Dalmatinci vole izreku „vrag odnija prišu“, ali to se ne odnosi na lijenost, nego na utjecaj klime na ritam obavljanja poslova. Sunce i vrućina iscrpljuju

¹⁶ Izvor: Sensa <https://www.sensa.hr/clanci/dnevni-rituali/slatki-zivot-mediterana> (18. 1. 2021.)

¹⁷ Ibid.

i potiču na opuštanje. Najbolje se to može vidjeti ljeti kod kupaca kojima je na plaži najdraže ležati i ništa ne raditi.¹⁸

Važna sastavnica mediteranskog načina života jest poslijepodnevni odmor koji obično traje između 15 i 17 sati te je praktičan način izbjegavanja dnevnih vrućina. Međutim, istraživanje provedeno u Grčkoj pokazalo je da onaj tko svako popodne drijema ima za 37 posto, a onaj tko povremeno drijema za 12 posto nižu mogućnost smrtnosti od srčanih bolesti. Jedno drugo istraživanje zaključilo je da je kratko drijemanje poslije ručka u kombinaciji s tjelesnom aktivnošću uvečer vodi do boljeg noćnog sna i posredno ima povoljne učinke po mentalno zdravlje. Velik broj Mediteranaca također doživi duboku starost i kvalitetno je živi.¹⁹

Znanstvenici su proveli brojne opsežne studije kako bi odgonetnuli blagodati mediteranskog podneblja. Pokazalo se da Mediteranci imaju niži krvni tlak, niži indeks tjelesne mase i stope obolijevanja od raka niže od svjetskog prosjeka. Stanovnici grčkog otoka Ikarija imaju triput veće izgleda doživjeti devedesetu nego Amerikanci. Demencija im je gotovo nepoznata, a stope obolijevanja od raka i kardiovaskularnih bolesti niže su za 20 i 50 posto.²⁰

Ikarijanci uglavnom žive na otvorenom, rade u razumnim količinama, ribari u luci Evdilos uživaju u dugim jutarnjim društvenim igrama pokraj pristaništa prije nego što uđu u barku, nitko se ne zabavlja elektronskim uređajima, Internet se može pronaći samo u kafićima. Sama zemljopisna obilježja otoka tjeraju ljude na aktivnost. Žitelji sagorijevaju kalorije tako što više puta dnevno hodaju od jednog mjesta do drugog. Rijetko im se žuri, malo tko nosi sat te se nitko ne ljuti kad netko kasni.²¹

I u Barbagiju na brdovitom području u središnjoj Sardiniji velik je broj ljudi koji doživljavaju duboku starost. Muškarci žive duže od žena – odstupanje od uobičajenih dobnih odnosa znanstvenici pripisuju izuzetno aktivnom životu tamošnjih muškaraca. To su većinom pastiri koji su u pokretu svakodnevno što im jača kosti, mišići i kardiovaskularni sustav. Njihova je prehrana vrlo skromna, ali ne oskudijeva ni u jednom vitalnom sastojku: kruh od integralnih žitarica, lokalno sezonsko povrće, kozje mlijeko i crveno vino sadrže spojeve koji djeluju protuupalno, antioksidativno te štite krvne žile i srce.²²

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Ibid.

²¹ Ibid.

²² Izvor: Sensa <https://www.sensa.hr/clanci/dnevni-rituali/slatki-zivot-mediterana?page=2> (18. 1. 2021.)

Zajedničke značajke života tamo gdje ljudi dožive duboku starost pretežno su biljna prehrana, izbjegavanje pušenja, svakodnevna umjerena tjelesna aktivnost, popodnevno drijemanje, bogat društveni život i čvrste obiteljske veze. ²³

Slika 5. Brdovito područje Barbagie na Sardiniji gdje ljudi doživljavaju duboku starost. (izvor: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/3b/Monti_di_Oliena.jpg, 16. 8. 2021.)

Mediteran godišnje ima više od tristo sunčanih dana u godini. Vrijeme je vedro, a dani su dugački, za razliku od Normandije gdje su dani kratki. Sunčevo svjetlo djeluje kao antidepresiv tako što aktivira centar za raspoloženje u mozgu kroz očni živac. Obilje sunca djeluje pozitivno na duševno blagostanje. Koža stvara vitamin D kad je izložena suncu, a on štiti od depresije, nastanka osteoporoze, srčanih bolesti i raka. Kratka prijepodnevna šetnja sasvim je dovoljna da osobu opskrbi s dovoljno dnevnog vitamina D. ²⁴

Lijepo vrijeme izvlači ljude iz domova i pogoduje tjelesnoj rekreaciji. Starije su generacije bile prisiljene na tjelesnu aktivnost jer nisu imali automobile. Hodanje je donedavno bilo glavni

²³ Ibid.

²⁴ Ibid .

način prijevoza. Pješaćili su kilometrima radi nabave namirnica, posjeta prijateljima, odlaska u crkvu ili potrage za jestivim biljem. Većina je ljudi aktivna i u starosti brinući za svoje vrtove.²⁵

Obitelj i društveni život imaju značajnu ulogu u mediteranskom načinu života. Većina starijih roditelja i rođaka živi s ostatkom obitelji i nastavlja sudjelovati u vjerskoj zajednici i društvenim aktivnostima. Poštivanje crkvenih blagdana donosi priliku za obiteljska i prijateljska druženja. U manjim mjestima odlazak na misu nedjeljom gotovo je neizostavni dio dana jer pruža priliku ljudima da se vide.²⁶

Svakako je središnja točka mediteranskog života obiteljsko okupljanje za stolom. U mnogim obiteljima tri generacije se svakog dana triput susreću za vrijeme objeda. Samo dva posto grčkih stogodišnjaka bilo je smješteno u domove za starije dok većina živi s obiteljima. Nakon ručka ili večere obitelji običavaju opušteno pjevati, a uz glazbu i pjesme s motivima mora, kamena, galebova i soli izražavaju privrženost zavičaju.²⁷

3.4. Arhitektura

Kada je riječ o asocijacijama na Mediteran i kamen, prva pomisao je na kamene kuće, kašune, suhozide kojima obiluje i primorski dio Hrvatske. Kuće su bile prizemne, češće jednokatnice, ali i dvokatnice, zidane od kamena, a povezivane običnom navlaženom zemljom. Nekada su kuće bile pokrivenne slamom ili kamenim pločama, škrlama, a početkom 20. stoljeća sve su se više koristile kanalice. Gradilo se slaganjem neobrađena prirodnog kamena, bez međusobnog vezivanja, kao suhozid i obrađivanjem kamenih blokova koje su seoski majstori, povezujući ih žbukom, vješto zidali. Dovratnici i doprozornici klesani su u takozvane jerte, a relativno mala prozorska okna (oko 50x50 cm) opskrbljena su kopcima od pune daske, škurama, kao dobrom zaštitom od ljetnih vrućina i zimskih vjetrova. Najstarija tradicijska kuća bila je jednoprostorna prizemnica, uglavnom kao staja. Tradicijske kuće s kamenim baladurima, malom, najčešće natkrivenom terasom do koje vode vanjske kamene stepenice, prevladavaju i u ruralnoj Istri. S terase se ulazilo u glavni prostor s ognjištem zidanim od kamena, iz kojeg se odlazilo u još jednu prostoriju (spavaonicu), a unutarnjim drvenim stepenicama moglo se doći do potkrovlja. Seoski su graditelji posezali za prirodnim resursima.

²⁵ Ibid.

²⁶ Ibid.

²⁷ Ibid.

Kuće u Istri su se također gradile od kamena, sirovine koje ima u većim količinama. Kamen je bio, i još uvijek je, sastavni dio svake građevine. Šterne, kao važan segment života, bile su građene od najboljeg kamena. Ovisno o bogatstvu vlasnika, oko kuće se nalazilo dvorište, korta. Ono je bilo ograđeno visokim kamenim zidom s velikim portunom, kamenim portalom sa željeznim ili drvenim vratima za ulazak u dvorište. U ograđenom dvorištu najvažnije mjesto zauzima dvor, staja – prostor za stoku u bogatijim kućama, dok se u siromašnijim kućama to nalazilo u prizemlju. U stajama zidanim od lošijeg kamena bila su i kamena korita za napajanje i hranjenje stoke. Unutar dvorišta često se nalazila lišjera, kamena kućica s ognjištem i dimnjakom, i u tom se prostoru kuhalo za prasce, ali se i prala/iskuhavala roba, odjeća. U zbijenim su naseljima životinjske nastambe bile smještene na njihovim rubovima i građene suhozidom s krovom pokrivenim tek nabacanim granjem. U vanjskom su prostoru i gumna, funkcionalno smještena uz staju i spremište za slamu. Često su potaracana kamenim pločama i okružena niskim zidićem. Zbog svoje veličine, koja ponekad doseže i desetak metara, mjesta za vršenje žita, uza svoju primarnu funkciju, postaju i mjestima za okupljanje seljana, a često su i služila i kao mjesto za druženje.²⁸

²⁸Orlić, I. (2012.): *Mediteran u Istri ili Istra u Mediteranu (interpretiranje i prezentacija istarskog Mediterana)*, Etnografski muzej Istre, Pazin (str. 37.-38.)

4. MEDITERANSKI BREVIJAR

U ovome poglavlju analizira se monografija *Mediterranski brevijar* Predraga Matvejevića. Nakon uvodnog poglavlja s biografskim podacima o autoru, slijede potpoglavlja koja analiziraju tri ključna poglavlja knjige: Brevijar, Karte i Glosar.

4.1. O autoru

Predrag Matvejević bio je hrvatski i bosanskohercegovački pisac i publicist. Rođen je u Mostaru sedmog listopada 1932. godine, a preminuo je u Zagrebu drugog veljače 2017. godine. Bio je hrvatski i talijanski državljanin te član Akademije nauka i umjetnosti BiH od 2002. godine te se nalazi među najviše prevedenim hrvatskim književnicima u svijetu. Njegovo najpoznatije djelo svakako je *Mediterranski brevijar* koje je u svijetu prevedeno na dvadeset i tri jezika. Za svoga života predavao je francusku književnost na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Kratko je vrijeme živio u Francuskoj gdje je na sveučilištu Sorbonne predavao na Odsjeku za opću i komparativnu književnost dok je od 1994. bio redovni profesor slavistike na Rimskom sveučilištu *La Sapienza*. U povodu šeststote obljetnice Sveučilišta u Perpignanu, dobio je doktorat *honoris causa*. Jednako tako, počasne doktorate dobio je i na sveučilištima u Trstu, Genovi i rodnom gradu Mostaru.²⁹

Slika 6. Predrag Matvejević. (izvor: https://www.life.ba/wp-content/uploads/2013/11/aa_picture_20131126_1047573_high.jpg, 16. 8. 2021.)

²⁹ Matvejević, P. (2006.): *Mediterranski brevijar*, V.B.Z., Zagreb (str. 197.)

4.2. Brevijar

Matvejević započinje svoj brevijar utvrđujući granice Mediterana – glavne teme svoje knjige. Mediteran je glavni akter knjige, on je lik sam po sebi, živopisan i bogat, a kroz stranice zapisan je njegov život, njegova duga povijest, narodi koji na njemu obitavaju i koji su na njemu obitali, jezici i kulture, međusobne razlike onih na Sjeveru i onih na Jugu, međusobne razlike onih na njegovoj izravnoj obali i onih koji žive dublje na kopnu.

Zapisan je svaki aspekt od kojeg se Mediteran sastoji. I najmanja sitnica prikazana je u makar jednom zasebnom odlomku. Ide se od velikih stvari – što je to uopće Mediteran – do onih najsitnijih – ronjenje u njemu ili naziv oruđa kojim se „pecaju“ spužve. Sve je to bitno, sve to kroji identitet Mediterana, daje mu karakterizaciju i čini ga živim.

Matvejević je svu svoju ljubav prema Mediteranu pretočio u ovu knjigu. Obišao je cijeli pojas, pričao s domaćim stanovništvom iz svih predjela, ispisao bilježnice bilješkama, naučio i promijenio svoje stajalište, vidio kako ga drugi ljudi vide i osjećaju, zatim je došao kući i sve to sazeo u manje od dvjesto stranica kao ultimativno ljubavno pismo djeliću svijeta gdje se osjećao najdobrodošlije, najvoljenije i najbolje.

Granice Mediterana nisu ucrtane ni u prostoru ni u vremenu. Te granice ne mogu se odrediti – nisu ni povijesne ni gospodarske, ni državne ni nacionalne. Više su poput kruga iscrtanog kredom koji se stalno briše i riše. Granice se šire i sužavaju kroz valove i vjetrove, djela i nadahnuća. Tim granicama prolazio je put svile, sudarali su se putovi soli i začina, ulja i mirisa, oruđa i oružja, umjetnosti i spoznaje. Na Mediteranu se začela Europa.³⁰

Stanovništvo Mediterana je raznoliko i bogato na kulturološki, lingvistički i duhovni način. Od Španjolaca preko Francuza, koji nisu toliko okrenuti Mediteranu, nego sebi samima, do Talijana koji se poput kakve strijele probijaju prema središnjoj točki Sredozemlja, Balkanaca, koji su uvijek težili moru neovisno o tome jesu li mu imali pristupa ili ne, do Grčke, koja je u antici prva vladala tim vodama, pa sve do Izraela i Sirije, Egipćana, koji su se više okretali delti Nila nego ostatku Sredozemlja, Kartage koja je bila pomorska sila sve dok ju Rimsko Carstvo nije ugušilo u dimu plamena, pa sve natrag do Gibraltara gdje se granice dvaju kontinenata jedva dodiruju ostavljajući prostora izvoru Mediterana. Narodi i rase ovdje su se stoljećima spajali i

³⁰ Matvejević, P. (1990.): *Mediteranski brevijar*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb (str. 13.)

razdvajali – pretjeruje se kad se ističu njihove sličnosti ili uzajamnosti, a zanemaruju se sukobi i razlike. Mediteran nije jedino povijest.

Ne može ga se gledati s isključivo jedne točke gledišta – bila ona eurocentrična (latinska, rimska, romanska tvorevina), panhelenska, svearapska ili sionska. Ne vrijedi suditi o njemu s etničkog, vjerskog ili stranačkog partikularizma. Fanatični tribuni i pristrani ezgeti, učenjaci bez uvjerenja i propovjednici bez vjere te mnogi drugi izobličavali su prikaz Mediterana. Dijelile su ga države i crkve, vladari, svjetovni i duhovni zakonodavci, no unutrašnje veze odolijevale su takvim naporima, jer Mediteran je više nego pripadnost.

Pa ipak, bio je dom brojnim protuslovljima. Na jednoj strani forma i jasnoća, geometrija i logika, zakon i pravda, na drugoj strani, doduše, sve što se tome suprotstavlja. Sukobljavaju se svete knjige pomirenja i ljubavi i križarske vojne ili džihadi, ekumenski duh i fanatični ostracizam, agora i labirint, dionizijska radost i Sizifov kamen, Atena i Sparta. Ističu se i Rim i barbari, Istočno i Zapadno Carstvo, Europa i Afrika, kršćanstvo i islam, katoličanstvo i pravoslavlje.³¹

Prema Matvejeviću, mediteranski su gradovi posebni: polisi, gradnja i stil, kamen, skulpture i arhitektura, hramovi i ceremonije, svjetovna zdanja i javne ustanove, skale, portali, pročelja i palače, kapiteli i kašteli, trgovine i fontane, rive i korza. Gradovi na moru imali su svoje uprave i utvrde, zakone, zatvorenike, podanike, stanovnike, povelje i grbove. Postoji razlika između gradova s lukama i gradova-luka. U prvima luke su podignute iz nužde, a u drugima su poniknule po prirodi stvari. Svaka prava luka teži tome da postane slobodnom kako bi postigla i stekla sve što je za to potrebno. Lučani su tamo gradili lazarete i određivali karantene, a uz Mediteran niknuše i prvi azili za one kojima je duh zaplovio pučinom, ali su izgubili sidro.³²

Luke su od velikog značaja za obalne gradove jer se ondje trgovina prvi put susreće sve dok ne dođe do tržnice. Moli su zaštitnici luka, stoga se još zovu i lukobranima. Neki su moli prirodno izrasli iz obale i oslonili se na nju dok su drugi gomila kamenja uvezenog tko zna odakle i nabacanog na morsko dno. Na prvima se može dokoličariti, na drugima raznositi teret i trgovati. Stariji moli, na kojima je dugovječna služba i ustrajnost, ne razlikuju se od okolnih stijena. Dapače, izgledaju kao izdužene lađe na kojima se ostarjeli moreplovci osvrću na svoju mladost.

Moli služe tome da se sav posao ne obavlja u cijeloj luci. Moli služe za pristanište, skladište, istovar i utovar, strojeve i usluge. Na molima su bitve kojima se vežu brodovi. Starost

³¹ Ibid. (str. 14.-15.)

³² Ibid. (str. 16.)

mola može se odrediti prema tome kakve su mu bitve ili koliko je od njih ostalo. Na zapuštenim i zaboravljenim lukama žene dobivaju na cijeni, a pomorci ponekad žive drugi život.³³

Lukama upravljaju kapetanije. One nastoje unijeti red u odnose luka i posada, poslova i pustolovine, službe i plovidbe. Značajne su po svojoj ulozi i utjecaju u lukama kojima je more sklono i gdje je kopno pristupačno. Stilove lučkih kapetanija zanemarili su proučavatelji graditeljstva usprkos uočljivim značajkama gradnje. Kapetanije nisu obična administracija: njihovi glavni interesi nisu na strani vlasti, osim u iznimnim slučajevima u posebnim razdobljima u pravim pomorskim zemljama. Službenici se ne odlikuju temeljitošću, ali drže do forme. Tamo gdje lučka kapetanija nije uređena znači da nije sve u redu u odnosima države i pomorstva.³⁴

Bove pripadaju luci i molu, ali ne zna se točno pod čijom su nadležnošću. Lučke kapetanije o tome ne vode računa. Bove dijele posao s molima. Prepoznatljiva su mjesta na koja se vežu i oko kojih plutaju, lanci koji ih drže, uže ili šire alke kroz koje se provlače brodska užad, raspored jedne bove naspram druge. Prije su se pravile od drveta jasena, hrasta, negdje i od cedra. Potom su ih pravili od željeza koje rđa u moru brže nego što drvo trune.

Užad koja povezuje bove, ali se i koristi u luci, pravi se od kudjelje ili konoplje, a u sebe upiju mirise mora i luka, morskih trava i katrana, a molu pridaju osobine koje nisu dovoljno znane. Užad ostavlja ureze na brtvama ili alkama od bova iako nisu previše oštra ni previše kruta. Od klupka užadi i stupe prave se pajeti ili baluni. Nema toga što je toliko gnječeno i nabijano u luci od pajeta. Oni su u službi broda i služe samo njegovu pristajanju. Još se zovu bokobranima, ali mornari ih tako ne zovu. Pajet služi da štiti bok broda od udarca o mol, a sam mol od štete. Korisniji su drvenim brodovima, oni su najosjetljiviji na udarce. Za vrijeme plovidbe ili sidrenja, on se tek suši, viseći o užetu.³⁵

Matvejević je zapisao da se na Mediteranu posebno ističu otoci. Razvrstavaju se na silne načine. Koliko su udaljeni od prve obale? Kakav je kanal što ga od nje dijeli? Može li se prijeći na vesla? Razlikuju se i po izgledu ili dojmu koji odaju. Jedni kao da plove ili tonu, drugi kao da su usidreni ili okamenjeni. Otoci su ostatci kopna otrgnuti i nedovršeni, više-manje dovoljni su sami sebi. Neki su zapušteni, a neki su takvi da je na njima sve na svome mjestu. Otoke se voli antropomorfizirati – osamljeni, tihi, žedni, goli, pusti, ukleti, sretni ili blaženi.

³³ Ibid. (str. 17.)

³⁴ Ibid. (str. 21.)

³⁵ Ibid. (str. 22.)

Nekad ih se i grupira – Sporadi i Cikladi u Egejskom moru, Elafitski arhipelag kraj Dubrovnika, Kerkennah južno od Tunisa i tako dalje. Otoci poput Malte i Sicilije ističu se svojom prošlošću – Malta je imala viteški red, a Sicilija je rodno mjesto talijanske mafije. Hridi na rubovima otoka potiču na strašne priče o sablastima. Na Mediteranu se u takve priče vjeruje više nego drugdje.

Otoke se vidi kao mjesta sabranosti ili smirenja, kajanja ili ispaštanja, izгона ili zatočenja. Otud toliki samostani, zatvori i azili. Svaki otok iščekuje što će se dogoditi. Svaki od njih, pa i oni najmanji, čekaju barem brod koji treba pristati, vijesti koje donosi. Otočani imaju više vremena čekati. Nekoć se na otocima pokapalo mrtve. Vjerovalo se da su otoci izvan vremena. Otočane se opisuje kao manje lakomislene. Njima je pravo kopno s onu stranu kanala. Jezik im se razlikuje od onog na susjednoj obali iako to ne iziskuje udaljenost među njima. Neki otoci imaju više jezika ovisno o tome otkuda su se doselili stanovnici. Međutim, oni lakše prihvaćaju strance od ljudi s kopna, možda zato što kad dođu na otok, postaju drugim ljudima.³⁶

Poluotoci su u boljem položaju od otoka i imaju lakšu sudbinu. Svi poluotoci nisu jednako na moru. Pirenejski, Apeninski i Balkanski poluotok nisu u cijelosti poluotoci jer je teško odrediti dokle jesu i gdje to prestaju biti. Tunis, koji strši prema Mediteranu, nije proglašen poluotokom. Poluotoci koji su dijelovi drugih poluotoka bliski su po svom položaju otocima, no na svaki od njih ne mogu se primijeniti ista pravila. Primjerice, o tome odlučuje više sama zemlja nego more. Gargano i Salentina u Italiji poluotoci su po prirodi dok je Kalabrija otok bez mora usprkos tome što je sva na moru. Probojem Korintske prevlake, Peloponez je zadržao sve što je imao kao poluotok i nešto je dobio povrh kao otok. Istra na Jadranu je i otok i poluotok. Pelješac je više otok nego poluotok, posebice jer se ogradio Stonskim zidinama.³⁷

Groblja u gradu i u luci nalik su na otoke ili poluotoke. I ona se međusobno razlikuju. U jednih je jača privrženost moru, u drugih je jače nagnuće zemlji. Dije se po položaju prema gradu, napose prema luci i onom što se u njoj događa, ali i po odnosu prema zemlji ili moru. Jedni vjeruju da more spašava od truljenja i pročišćuje, drugi vjeruju da je zemlja lakša i izvjesnija od morskih dubina. Položaj manjih hramova sličan je onome koji zauzimaju groblja. Čempresi i borovi sade se oko groblja i hramova unoseći mir u okolni prostor i određenu sjetu.

³⁶ Ibid. (str. 18.-20.)

³⁷ Ibid. (str. 21.)

Kako umiru ljudi, tako umiru i jezici. Izumrlih je jezika mnogo. Možda ih ima toliko koliko ima i otoka. Jedni su se izgubili na kopnu, drugi su se utopili u moru. Određene su riječi iz tih jezika ostale rasute u drugim, živućim jezicima. Jezikoslovci im pokušavaju dati prijedloge koji obično nisu praktični: zamjenjuju zapravo riječi i stvari, vjeruju da svaka riječ jamči za stvar koju označava te da je može nadomjestiti. Kakogod, zahvaljujući jezikoslovcima, pojedini arhivi postali su nalik na hramove. Većina mediteranskih gradova imaju barem po jedan arhiv.³⁸

Prema Matvejeviću, valovi su sastavni dio dramaturgije mora. Imaju mnogo naziva koje dobivaju od jednog zaljeva do drugog. Obilježava ih se pridjevima: pravilni ili nepravilni, uzdužni, poprečni ili ukršteni, površinski, dubinski, usamljeni, učestali, slučajni, zibni, ciklični. Najvažnija im je veličina i snaga. Gledajući s palube, udaraju li u bok, pramac ili krmu, odolijevaju li im jarboli, jedra, i sami mornari. O valovima su pisali pjesnici u svojim romantičnim opisima.³⁹

Nema valova bez vjetrova, a Mediteranci više vole pričati o njima, valjda jer više utječu na raspoloženje, pa tako i na sam govor. Vjetrovi imaju različita imena, ovisno od obale do obale, iako u pitanju mogu biti isti vjetrovi. Na Jadranu se izmjenjuju jugo i bura, maestral, levanat i pulenat, šilok ili široko, burin, razne vrste nevere i neverina, garbin i garbinada, lebić i lebićada, tramuntana, buraca i mnogi drugi vjetrovi. Meteorolozi imaju jednostavnije i praktičnije podjele vjetrova dok im pjesništvo pridaje muške i ženske osobine.⁴⁰

Vrijeme na Mediteranu povezuje se s morem. Dani su jedni nalik na druge uz jedno te isto more. Izmjenjuju se razdoblja sparine i suše s vjetrovima i kišom. Raspoloženja se mijenjaju ovisno o jugu i buri. Ljeti poslijepodne dolaze časovi obamrlosti i utihlosti, a noću dolazi živost na rivi i na molima. Prvi mrak spušta se brzo ili polaganije, mrkli mrak je onaj koji je mrkliji nad morem nego nad kopnom, koji se stapa s morskom dubinom. Početci i prestanci mrakova najbitniji su kalendari ribarima.⁴¹

Kiše su češće na sjevernim obalama Mediterana dok su na zapadnim obalama obilnije. Ne dolaze u isto vrijeme. Kraj Gibraltara dolaze pola godišnjeg doba prije nego kraj Mrtvog mora. U Svetoj zemlji ljeti se nije računalo na kišu. Ona koja bi došla u jesen nazvala bi se ranom kišom, a zimi je kiša ispunjavala zdence dok su onu u proljeće stari Židovi smatrali već kasnom. Onima koji žive uz pustinju kiša koja padne u pravo vrijeme značila je znakom božje milosti dok je ona

³⁸ Ibid. (str. 22.-23.)

³⁹ Ibid. (str. 23.-24.)

⁴⁰ Ibid. (str. 24.)

⁴¹ Ibid. (str. 26.-27.)

koja dolazi s nevremenom i tučom tumačila božju kaznu. Kiše su razlozi molitvi. Za vrijeme suše kiša je istinski događaj, posebice na otocima. Kišnica po guštirnama i bunarima imala je okus oskudna djetinjstva i neutaženih ranih žeđi.⁴²

Za Matvejevića svjetionici su jedna od mediteranskih zadužbina. Oni su u službi obala i plovidbi. Dijele se po starini ili veličini, načinu gradnje i mjestima na kojima su podignuti, rtovima i otocima s kojih svijetle. Dostojanstveno su prikazani na pomorskim kartama velikog razmjera. Svjetlo svjetionika smatra se nostalgичnim, treptavim i isprekidanim. Nisu izostavljeni u sjećanjima brodolomaca. Posade svjetionika ne očekuju preveliku zahvalu. Više nalikuju redovnicima nekadašnjih samostana nego na mornare. Svjetionicima su posvećene i slike u domovima onih kojima su najmiliji nastradali na moru – ex voto je pučka i poganska vjera čiji su hramovi najbrojniji na Mediteranu.⁴³

Samostani ili manastiri koji nadvisuju more, a kojih još ima na otocima Grci nazivaju meteorima. Prije ih je bilo na rubovima pustinja, pokraj mora, od Libije do Sirije, u Egiptu i Palestini. Razlike između bratovština i monaških redova na istočnim i zapadnim obalama Mediterana ne prolaze bez pristranosti. Samostani se mogu razvrstavati po tome koliko je u njihovim klaustrima, riznicama i aulama ostalo vrijednih stvari – svetih i svjetovnih poput libara, evangelistara, manuskripata, prijepisa, kronika, likaruša, iluminacija, vezenih ornata te obrađenog zlata i srebra.⁴⁴

Najpoznatija mediteranska ptica svakako je galeb kojeg je opjevao i Oliver Dragojević. Od svih ptica koje nadlijeću brodove i prate plovidbu, galebovi zacijelo najviše pamte. Razlikuju se jedan od drugog iako se to ne čini na prvi pogled. Dalje od ušća rijeka, mostove nadlijeću riječni galebovi. Galebovi imaju jaku probavu jedući otpatke hrane s broda, ali su i jako proždrljivi – otet će hranu iz ruke. Oni prate plovila kao osobni suputnici. Pomorci su obalu sudili i po tome idu li im galebovi ususret dok su pristajali uz obalu. Veza posada s galebovima jedna je od starih tajni mora i pomorstva.⁴⁵

Mediteranci cijeli svoj život posvećuju predjelu koje ih okružuje. Iz mora dobivaju ribu da se najedu i sol da hranu začine, ali i očuvaju dugoročno. Na zemlji miješanoj s kamenjem uzgajaju poljoprivredne kulture, ponajviše masline i vinograde, potom agrume poput naranče i limuna, a u

⁴² Ibid. (str. 27.)

⁴³ Ibid. (str. 30.-31.)

⁴⁴ Ibid. (str. 31.-32.)

⁴⁵ Ibid. (str. 32.-33.)

svojim vrtovima (*giardinima*) uzgajaju šparoge, rajčice (*pomodore*), kapulu i češnjak. Na nedirnutim predjelima rastu kapar, koromač, motrika, lavanda, oleandar, ružmarin i šipak. Na kršu i makiji obitavaju ovce i koze navikle na oskudnu vegetaciju, a od njihova se mlijeka proizvode sirevi, jogurti, dok se poneko janje zakolje da se obitelj nahrani, posebice u važnim prilikama poput rođenja djece, vjenčanja, ali i sprovoda. Prehrana je lagana i puna povrća, ribe i školjki. Na otoku Capriju turistima se u restoranima nude riblja i povrtna jela i salate – izrazito lagana prehrana koja isključuje crveno meso i ostale priloge koji se teže probavljaju.⁴⁶

Za Mediterance ribarstvo je glavno zanimanje. More je puno ribe i treba ju izloviti kako bi se kontrolirala njezina populacija. Riba je plava ili bijela, velika ili mala. Glavno pomagalo ribara jesu mreže – nekoć su se šivale ručno, a onda ih je zamijenilo sovjelo, a šivaju se iglom od tvrda drveta. Mreža ima puno i ovise o raznim faktorima – veličini ribe koja se lovi, veličini plovila na kojoj prebiva, dubini mora. Mreže se nakon korištenja ispiru od mulja, zaostale krljušti i sličnog, zatim se suše i spremaju u sanduke da ih se zaštiti od miševa. Najveći neprijatelji mreža svakako su dupini koji su svojom inteligencijom naučili izvući se iz njih, čak ih i razderati i uništiti. Lov mrežom dopunjuje se lovom na udicu ili uz pomoć parangala, ostiju, vrše, trozuba, a bitan je i mamac. To je umijeće dovedeno do savršenstva na najstarijim dijelovima Mediterana. Ribarenje je mukotrpan posao, a opjevao ih je i Vinko Coce dok se prvi hrvatski putopis, onaj autora Petra Hektorovića, naziva *Ribanje i ribarsko prigovaranje*.⁴⁷

Ribare se prikazuje lica izbrazdanih od kiše i sunca, vjetrom i valovima bez da im ikad pokažu njihove ruke otvrdnule od soli i mreža, konopa i vesala. Pravi ribari psuju, no nisu lopovi. Srde se, ali ne nasrću jedni na druge niti se tuku kao što to ponekad čine lučki radnici i obični seljani. Usprkos međusobnim sporovima, lakše im je dijeliti more nego zemlju.⁴⁸

Slika 7. Ribarenje je najvažniji zanat na Mediteranu. (izvor: <https://komora.hr/wp-content/uploads/2019/10/fishing.png>, 16. 8. 2021.)

⁴⁶ Ibid. (str. 55.-56.)

⁴⁷ Ibid. (str. 48.-49.)

⁴⁸ Ibid. (str. 32.)

Matvejević je zapisao: nakon ribarenja slijedi trgovina – prodaje se riba i školjke na gradskim ili seoskim tržnicama. Tržnice se u većini slučajeva nalaze na glavnom trgu. One imaju jednaku važnost kao što to imaju vijećnice, tvrđave, teatri, hramovi i groblja. Tržnice su mjesto susreta trgovine i politike, cijeli grad u jednom se trenutku nađe na tržnici. Postoji više riječi za tržnicu na Mediteranu – perzijske riječi *bazar* i *čaršija*, *suk* iz semitskih dijalekata, najvjerojatnije aramejskog kojim je pričao Isus. Strast trgovanja nekad je bila preča od same trgovine. Na tržnicama se osjećalo tisuće mirisa – lađama su se prevozili začini poput papra, kanela, cimeta, kima, vanilije, šafrana, klinčića, muškatovog cvijeta, đumbira i mnogi drugi.⁴⁹

Možda se samo sol nije prevozila u svaki predio Mediterana. Većina gradova i luka imali su svoje solane radi samostalnosti. Sol ima veliko značenje – prijatelju se nudila s kruhom, dušmaninu sasipala u oči. Postala je znamenom mudrosti – zato se i kaže zrno mudrosti. Neslana je šala ona koja nije smiješna. Solane su jednostavnog, arhaičnog, simetričnog izgleda. Pred njom je ravan prostor u koje se more ulijeva i smiruje, ograđen je nasipima i branama, ispresijecan odvodima i dovodima te tako tvori slano polje. Na takvim se poljima koriste grablje bez zubaca, vjedro, crpka, ispolac i lopata, cerade kojima se prekrivaju bijela brda, kariole ili tačke. Solare se uspoređuje s ratarima i mornarima jer su i jedno i drugo u isto vrijeme. Rade od žetve do žetve, a posao im je težak i opasan. Stradavaju im stopala, koža, oči i leđa. Dok rade, šute, a o njihovu se govoru zna malo.⁵⁰

Ribarenje i sol nisu jedini zanati na Mediteranu. Osim najstarijeg zanata na svijetu, na Mediteranu su zastupljeni i mnogi drugi. Klesanje kamena jedan je od najtežih i najdugovječnijih zahvaljujući količini resursa kojima raspolažu. Od kamena se grade kuće i crkve, luke i svjetionici, ali i ceste. Tu su i pločari, vapnari, cementari i bačvari. Nezaobilazni su i spužvari. Njihovo je zanimanje neobično, ali ne manje važno. Spužvare se manje cijeni od koraljara, doduše. Koraljare se naziva i beračima i lovcima. Oba su zanimanja postala popularna nakon što je filoksera uništila loze i oduzela vinogradarima kruh.⁵¹

Kad je u pitanju loza, ona je na Mediteranu otkada je i samog Mediterana. Krčenje vinograda teže je nego podizanje piramida. Lozin list znak je čednosti, grozd znamen izobilja, a gromača svjedok upornosti. *In vino veritas*, ali također i zaborav, govorili su mudraci. Vjeruje se

⁴⁹ Ibid. (str. 42.)

⁵⁰ Ibid. (str. 43.)

⁵¹ Ibid. (str. 45.)

da je prvi trs zasađen na Kreti i da odatle dolazi riječ *oinos*. Vino se dobiva iz grožđa. Ono se najprije cijedilo rukama i dlanovima, zatim muljačom i tijeskom. Mošt je mlado vino. Vino se čuva u bačvama i amforama, demižanama i barilima. Mornarima je vino bilo otkriće pa su ga u prekomorskim plovidbama popili i previše pa su u lukama pokušavali nadomjestiti manjak. Vino se miješalo s vodom – smjesa se zvala *krassi* te je postala sinonim za vino u grčkom jeziku. Ostatak Mediterana nastavio je koristiti izvornu grčku riječ. Vina na obali i u zaleđu se razlikuju. Na jugu su bijela vina čišća i prozirnija, a crna gušća i tamnija. Rimski su legionari presađivali lozu u zemlje koje su osvajali. Vino ima religijsko značenje – Isus je vodu pretvorio u vino, vino je krv Kristova na misnim obredima, a vino je posvetio zajedno s kruhom na Posljednjoj večeri.⁵²

Psovke su na Mediteranu možda neugodnije nego igdje drugdje. Ljudi pod suncem radeći fizički zahtjevan posao koriste ih da bi ispustili frustraciju i umor, vrućinu, znoj i napor koji se nakupi u njima. Južni Slaveni, Novogrci, Turci i Albanci koriste kopulativni glagol i dovode ih u vezu sa svecima i bogovima. Talijanci, Španjolci, Katalonci, Provansalci i još neke katoličke civilizacije poznaju psovanje bez kopulativnog glagola – oni s bogovima i sličnim dovode u vezu životinje poput pasa ili prasaca (posebice prasice), jaraca, magaraca ili kuja. Arapske su psovke nepoznate – one se kriju od ostalih naroda. Psovke se osuđuju, posebice u religijama. Pobožni su Židovi čak derali sa sebe dijelove odjeće u prisutnosti onih koji hule na Boga.⁵³

Nekada se čini da se Mediteran vrti oko Italije i Grčke. U povijesti to su dva najutjecajnije mediteranske naroda – antička Grčka i Rimsko Carstvo. No tu su i Arapi koje se često svrstava u jedan koš zajedničkim nazivom možda jer su povijesno uvijek bili više jedni uz druge nego što su bili zajedno. Prostiru se na Bliskom Istoku i Sjevernoj Africi – Sirijci, Egipćani, Izraelci. Arapi su se više držali zemlje nego mora iako su na moru bili jako dobri. O Koptima i njihovoj poveznici s morem zna se malo. Oni su, doduše, potomci starih Egipćana. Berberi su nekoć bili na obali, a zatim su potisnuti na visoravni. Turci su došli iz dubine Azije i svoj poluotok nazvali Mala Azija. U Damasku u Siriji kovale su se najoštrije sablje i tkala najnježnija sukna.⁵⁴

Italija je s obje obale mediteranska, a po sredini ju razdjeljuju Apenini. Sjever Italije pokušao je postati pomorska sila, no nije uspio, ugušio ga je jug Italije. Italija je više na Mediteranu nego druge zemlje. Stari Rimljani nisu bili pomorci, no osigurali su luke i obale. U razdobljima

⁵² Ibid. (str. 45.)

⁵³ Ibid. (str. 40.)

⁵⁴ Ibid. (str. 61.-63.)

mira razvijali su trgovinu, moreplovstvo, graditeljstvo, umjetnost i stvaralaštvo, a u razdobljima ratovanja širili su svoje granice. Svi putevi vode u Rim jer je svaki pedalj nove zemlje morao biti cestovno povezan s ostalim cestama Rimskog Carstva. Talijane se vidi kao klasične primjerke Mediteranaca – južnjačka narav, temperament, brze promjene raspoloženja iz šale u srdžbu i iz radosti u brigu. Nijedan narod nema sve mediteranske osobine.⁵⁵

Balkan nije cijeli mediteranski. Dalmacija pripada Mediteranu, ali istočna obala Jadrana nije sva dalmatinska. U povijesti su postojale Bijela i Crvena Dalmacija pod vlastitom hrvatskom krunom ili pod stranim vladarima, ponajviše Mletcima. Dubrovačka Republika bila je odvojena od Dalmacije, imala je svoju neovisnost. Kvarner sa svojim otocima nije se spajao s Dalmacijom, a i poluotok Istra bio je svoja regija. Najveći dio istočnog Jadrana jest hrvatski i ide sve do planinskog lanca Dinaridi u unutrašnjost.⁵⁶

4.3. Karte

Matvejević je nakon Brevijara prešao na najvažniji alat koji treba svakome moreplovcu - karte. Što je more ako ne još jedna gruda koju treba otkriti? More se ne otkriva samo i ne gleda se samo jednim parom očiju. Svatko ima svoju interpretaciju mora, a to ne može biti očitije nego u kartama prošlosti. Brojni su moreplovci zaplovali Sredozemljem i zacrtali ga ne samo na papirusu, nego i na štavljenoj koži deva i magaraca, na kamenim pločama, čak i u pijesku koje je more ubrzo obrisalo, kao da zakriva svoj oblik. Karte služe kao odgovori na pitanja: koliko je veliko more, kakva je oblika, koliko je otoka na njemu, gdje mu je početak, a gdje mu je kraj.

Karte su najvažniji alat moreplovcu. Pozivaju na putovanje, vlasnika ili korisnika promiče u gledatelja ili istraživača. One se mogu saviti i razastirati, slagati jedna uz drugu, uspoređivati s drugim kartama, dopunjavati, čak i razdirati. Starije su karte već izgubile svoju oštrinu, boje su im izbledjele, više su pamćenje i sjećanje nego geografski zapis. Karte su jedna vrsta brevijara: predočava stanovitu sliku pomorskog i zemaljskog svijeta. Svaki svoj element svodi na ljudsku mjeru. Zapisuje nazive mjesta, pretvara polaske u znakove, povratke u točke, obilaske u obrise, kopna i mora u crte i figure, brodolome u crne mrlje.⁵⁷

⁵⁵ Ibid. (str. 65.-66.)

⁵⁶ Ibid. (str. 69.-70.)

⁵⁷ Ibid. (str. 81.)

Slika 8. Karta Osmanlije Piri Reisa. (izvor:

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/2/27/Piri_Reis_map_of_Europe_and_the_Mediterranean_Sea.jpg/250px-Piri_Reis_map_of_Europe_and_the_Mediterranean_Sea.jpg, 16. 8. 2021.)

Karte su odavno prestale biti unikati, sada su samo prijepisi jedni drugih. Autori karata kreirali su ih na poziv naručitelja ili cenzora. Izrada karata iziskuje pomagala i sredstva. Pomorske su karte naizgled neutralne, ali nisu lišene pristranosti i rivalstva. Plovidba tik uz obalu bila je najvrjednija kritika i ispravka kartografije. Na kartama su bile zapisivane opasne vode, hridi kadre potopiti brodove, točke u kojima su se zbili najužasniji brodolomi. Kršćanske su karte branile da se na njima prikazuju beštije i nemani iz dubina, uvijek mitoloških korijena.

Kršćanstvo nije bilo sklono plovidbi ni narodima s mora. Grešnicima su proroci prijetili s morskim nemanima poput Rahaba ili Leviatana. David je svjedočio četveroglavoj zvijeri kako izlazi iz mora, a pisac *Apokalipse* vidio je zvijer s deset rogova i sa sedam glava. Golotinja stanovnica mora pozivala je na požudu i navodila na grijeh pa im kršćanstvo nije bilo sklono. U Starom Zavjetu cijeli je svijet izuzev Noine arke umro od masovne poplave, Mojsije je rascijepio more kako bi izveo Židove iz Egipta, ali je dopustio da se obruši na Egipćane, sam je Isus kršten u rijeci Jordan, a hodao je po vodi. U kršćanstvu se zaziralo od mora, ono kao da je bilo nečisto.

58

U drugu ruku, Arapi su prihvaćali more, a više su nego ijedan drugi narod pomagali kartografima. Oni su i bez karata putovali Mediteranom, a bili su vični moru toliko da su pobijedili bizantsku mornaricu kod rta Feniks, a zaprijetili su i Genovi i Veneciji. Čuvenim putovanjem Vasca da Game do Indije upravljao je Arapin Ahmed Ibn Madžid. Najslavniji arapski pomorac svakako je bio Sindbad koji je u svojih sedam putovanja putovao do rajskih otoka Indije, a zacijelo

⁵⁸ Ibid. (str. 87.-88.)

je pristao i u jednoj mediteranskoj luci. Arapski su putnici, doduše, više voljeli putovati karavanama nego brodovima, a svojim znanjima pomagali su kartografima. Arapski su narodi bili veliki putnici, išli su dalje nego itko drugi, a time su potaknuli promet na Mediteranu.⁵⁹

Prema Matvejeviću, kartografija je stablo, a pojam karta njeno je deblo. Njezine grane sve su podvrste karata koje je ljudska ruka narisala. Najvažnije su pomorske karte Mediterana. Velike su karte nastajale uz podršku moći i vlasti. Svatko je htio imati vlast nad Mediteranom toliko da su se određene karte cenzurirale, postojale su državne službe posvećene samo kartografiji, a vjerovalo se da tko posjeduje kartu, zauzima more, onaj čija je karta bolja, osvaja više. Postoji još jedna vrsta pomorskih karti – korografske karte koje prikazuju velika područja bez velikih detalja. Njihovo je porijeklo talijansko. Izolariji u sebi nose elemente kartografije, slikarstva, zemljopisa i književnosti. Oni su možda najprivlačniji putopisi. Vjeruje se da je i Homerova *Odiseja* nastala uz pomoć izolarija.⁶⁰

Prateći izolarije, objavljivale su se i knjige o plovidbama. Potkraj Starog vijeka Salinus je skupio mnoštvo čudesnih priča, događaja i prizora koji su zbunjivali zemljopisce. Giambattista Ramusio pratio je njegov primjer objavivši tri goleme knjige pod nazivom *O plovidbama i putovanjima* u jeku renesanse. Mnogi su još pomorci postali književnici pišući o svojim iskustvima – većinom su to bili Španjolci i Talijani.⁶¹

Na većim kartama bili su upisani i najbolji prijatelji pomoraca – svjetionici. Oni su se gradili na hridima, otocima, rubovima kopna kako bi označavale gdje je opasnost, a gdje je siguran prolaz. Svjetionici su toliko bitni da su se uz njih ponekad priređivale fešte i proslave. Aleksandrijski je svjetionik bio jedno od sedam svjetskih čuda sve dok njegovo svjetlo nisu ugasili potresi. Na kartama su se označavali i samostani – kršćanski su označavani križićem, a islamski polu-mjesecom sa zvijezdom.⁶²

Neki pomorski instituti imaju karte na kojima su označene zone havarija, brodoloma i olupina. Kartografe obično više zanima mjesto ili razlog potonuća, nego porijeklo ili pripadnost broda. Na dnu mora nije bitno čiji je brod, više je potonulih brodova nego onih što plove na površini. Strateške karte bilježe mjesta gdje su podignute zidine, kule i tvrđave. Posebni arhivi

⁵⁹ Ibid. (str. 90.-92.)

⁶⁰ Ibid. (str. 103.-104.)

⁶¹ Ibid. (str. 104.)

⁶² Ibid. (str. 30.)

imaju karte s ucrtanim teatrima dok su geološke karte iz novije povijesti raznovrsnije. To su botaničke ili fitološke karte, topografske karte, katastarske karte.

U povijesti Mediterana karte drže posebno mjesto. One su zapis povijesti. Po njima se vidi tko je i kada imao najveći utjecaj nad Sredozemljem. One su prevezle toliko kutija namirnica, toliko buradi maslinova ulja, toliko tona ribe. Bez njih nema trgovine, bez njih nema otkrića, bez njih nema ljudi koji su postali besmrtni na ovim obalama.

4.4. Glosar

Posljednje poglavlje koje je Matvejević zapisao su Glosari - poseban filološki i književni rod. Uspoređivalo ih se sa nekadašnjim satirama. Prvi su glosari bili više-manje slični jedan drugome: zapisani su bili podatci o blagoj klimi, povoljnim vjetrovima, umjerenim plimama, pogodnim lukama ili nevelikim udaljenostima od jednog mjesta do drugog. Dužina je mediteranskog bazena dvije tisuće milja, a širina najviše četiri stotine. *Nautički glosar* Augustina Jala u svome predgovoru sadrži da se u glosare mogu unijeti mnogobrojne pojedinosti koje se ne mogu dati u najopširnijim raspravama.⁶³

Mediteran je imao puno imena. Sve je to ovisilo o zemljama čije obale oplakuje. Drevni narodi Egipćana i Sumerana nazivali su ga Gornjim morem. U Bibliji ima više imena: Veliko more, Zadnje more, Filistejsko more. Zvalo ga se i samo More, znalo se na što se misli. Herodot i Hekatej nazivaju ga Velikim morem, a taj su naziv preuzeli i Feničani. U *Peloponeskom ratu* Tukidid ga imenuje Helenskim morem. Grcima je ono bilo „naše more“. U spisu neutvrđenog autora *De mundo* Mediteran se naziva Unutarnjim morem. Prema tome nazivu doći će do naziva Mediteran – „između zemalja“. ⁶⁴

U samome početku pridjev *mediterraneus* nije bio preporučljiv. *Mediterraneus* je označavao prostor na kontinentu okružen sa svih strana zemljom. Tim nazivom označavala se unutrašnjost zemalja, ali kako je i „unutarnje more“ okruženo zemljom, isti se epitet počeo koristiti za nj. Zahvaljujući autoritetu kršćanskog poligrafa i sveca Isidora Seviljskog, prozvan je Mediteranom.⁶⁵

⁶³ Ibid. (str. 115.)

⁶⁴ Ibid. (str. 116.)

⁶⁵ Ibid. (str. 116.-118.)

Mediteran je sastavljen od niza manjih mora nazvanih po pokrajinama, ljudima, osobinama. U drevnim vremenima postojali su Feničko, Kilikijsko, Lidijsko, Ikarsko, Bibansko, Balearsko, Đenoveško, Gornje i Donje more i tako dalje. Jadran se nekoć smatrao dijelom Jonskog zaljeva, a poslije se Jonski zaljev smatrao dijelom Jadrana.⁶⁶

Otoci su korišteni kao mjesto izгона. Stari Hebreji birali su među sobom poglavare izgnanstva smatrajući ih potomcima Davida i zvao se Reš Golutha dok su ga na grčkom i latinskom zvali *egzilarh*. Naraštaji su živjeli s njime i uz njegovu pomoć. Dijaspора je dugo čuvalа znanje o Reš Goluthu i poštivala njegovu službu. S Rabbijem Ezekijem takva se služba ugasila. O egzilarima se govori da su bili svjetionici na rtovima dobre nade i kapetani na otocima izgnanstva.⁶⁷

U Glosaru Matvejević se vraća onome što je već zapisano u Brevijaru – brodovima, religijama, narodima, soli, lozi i grožđu, otocima i poluotocima, bilju i bojama. Pojedinin stvarima iz tih kategorija dodaje se etimologija, odnosno porijeklo riječi. Primjerice, satira dolazi od riječi *satura* koja je nekoć bila zdjela ili pladanj na kojemu su se iznosili južni plodovi.⁶⁸ Riječ *brod* vjerojatno je povezan s korijenom starog slavenskog glagola *bresti*, što znači pregaziti preko vode. Zapisano je i kako su arapska i rimska kultura preuzele imena iz Biblije – Abraham ili Ibrahim, David ili Davud, Salomon ili Sulejman.⁶⁹

Međutim, pred kraj glosara zabilježene su stranice o životinji koja je tako bitna za Mediteran, a gotovo uvijek prođe nezamijećena. Magarac, tovar, osao, pule, sivac – kako god da ga se zove. Njegova je korist uvijek bila podcijenjena, a on je pomagao raskrčiti kamenjar, podići vinograd, usjeći put, prenijeti teret ili pokrenuti mlinski kamen kako bi se samljelo žito. Magarci svoj samar nose na leđima i uz oba boka, sprijeda i pozadi. Njihova je narav strpljiva, a poslušniji su od mula i konja. Ima dobro pamćenje i može zapamtiti puteve kojim ga se vode. Noge su mu takve da mu nije problem hodati kamenjarom uzbrdo. Predosjeća kišu, a uznemiri se uoči oluje. Magarac se uzjoguni jedino kad mu se da previše tereta – ne zato što je tvrdoglav ili neposlušan, nego jer osjeća nepravdu koja mu je nanijeta.

Te su životinje zabilježene od davnih vremena na reljefima u Memfisu i slikarijama unutar piramida, po zidovima pogrebnih *mastaba* i u hijeroglifima *Knjige mrtvih*. U Bibliji i Talmudu

⁶⁶ Ibid. (str. 121.)

⁶⁷ Ibid. (str. 135.-136.)

⁶⁸ Ibid. (str. 115.)

⁶⁹ Ibid. (str. 125.)

spominje se više puta. Bio je od pomoći Abrahamu i Mojsiju, a na leđima deset magaraca i magarica Josipova su braća donijela iz Egipta žito da prehrane gladne. U najvećem kairskom muzeju sačuvan je drveni magarčev kip. Mnogi su umjetnici pisali ili slikali magarca – Lukijan iz Samosate, Apulej, Dostojevski, Boticelli, Beato Angelico, Dürer, Rembrandt, Chagall.

Magarac je taj koji je pomogao Svetoj obitelji pobjeći od Herodova pokolja nejači, a novorođenog je Isusa grijao svojim dahom.

Neobičan je to završetak *Mediterranskog brevijara*, no možda i najprimjereniji. Svaki je detalj Mediterana bitan koliko god se čini smiješnim ili apsurdnim. Svaka napomena u knjizi kroji priču o Mediteranu i bez ijedne od njih Mediteran bi bio nepotpun.⁷⁰

Slika 9. Dugouhi istarski magarac. (izvor: <https://www.bojezmlje.hr/wp-content/uploads/2021/06/BOJE-ZEMLJE-Istarski-tovar-01.jpg>, 16. 8. 2021.)

⁷⁰ Matvejević, P. (2006.): *Mediterranski brevijar*, V.B.Z., Zagreb (str. 193.-195.)

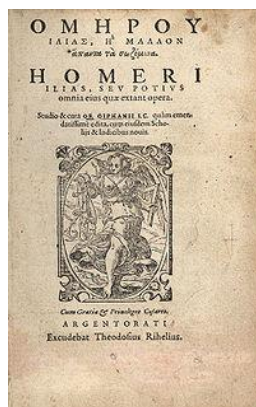
5. VALORIZACIJA KLJUČNIH ELEMENATA BAŠTINE MEDITERANA

U ovom poglavlju predstaviti će se ključni elementi baštine Mediterana (književnost, kiparstvo, slikarstvo) koje je moguće valorizirati u kulturnom turizmu.

5.1. Književnost

Književnost stvorena na Mediteranu najutjecajnije je na svijetu. Ona je dom književnosti antičke Grčke, staroj rimskoj književnosti, književnosti Bizanta i srednjovjekovnoj književnosti. Sve navedene književnosti utjecale su na budućnost razvoja književnosti, one su postavile pravila i temelje kako će se koja vrsta književnosti pisati.

Najutjecajnije književnost svakako je ona antičke Grčke. Dijeli se na četiri dijela: preklasična književnost (800. – 500. p. n. e.), koja je pjesme recitirala ili pjevala u većini slučajeva, jer pisanje nije bilo poznato do sedmog stoljeća p. n. e. Naime, najranija književnost bila je u potpunosti usmena.⁷¹ Poeme su bile popularne, a odnosile su se na mitove i legende koje su uzimale inspiraciju iz folkloru i religije. Tragedije i komedije kao književne forme nastale su oko 600. godine p. n. e.⁷² Iz preklasičnog razdoblja najviše se ističu Homerova *Ilijada* i *Odiseja*.

Slika 10. *Ilijada*, naslovnica iz c. 1572 (izvor:

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/c/c0/Homer_Ilias_Griphanius_c1572.jpg/300px-Homer_Ilias_Griphanius_c1572.jpg, 5. 9. 2021.)

⁷¹ Reece, S. (2015.): *Orality and Literacy – Ancient Greek Literature as Oral Literature*, u: *A Companion to Greek Literature* (ur. Hose, M., Schenker, D.), John Wiley & Sons, Inc., Oxford (str. 43.)

⁷² Izvor: Britannica <https://www.britannica.com/art/Greek-literature>, 5. 9. 2021.

Za vrijeme klasičnog perioda (500. – 323. p. n. e.) pojavile su se književne forme poput lirične poezije, oda, pastorali, elegija, epigrafa, i prezentacija komedije i tragedije.⁷³ Glavni lirični pjesnici bili su Sappho i Pindar dok su većinu preživjelih tragedija napisali Sofoklo i Euripid. Komedija je bila puna uvreda, zlostavljanja i ružnih scena, a nastala je iz rituala posvećenog bogu Dionizu.⁷⁴ Ostala dva perioda su helenističko (323. – 31. p. n. e.) i ističe se prijevodom Starog Zavjeta na grčki jezik u Aleksandriji krajem drugog stoljeća prije naše ere, te romansko doba (31. p. n. e. – 284.), koje se ističe velikom količinom zapisanih povijesti autora Timeja, Diodora Sicilijskog i Plutarha.

Latinska literatura odnosi se na starorimsku književnost koja započinje 240. godine p. n. e. kada su Rimljani vidjeli latinsku verziju grčke predstave. Najutjecajni starorimski autor bio je Ciceron – smatra ga se majstorom latinske proze. U razdoblju od 80. godine p. n. e. do 43. godine p. n. e. napisao je raznovrsna djela koja su preživjela sve ove godine zbog svoje kvalitete, vrste žanrova i tema prikazanih u djelima. Ističe se i Vergilije s poemom *Eneida* o Oktavijanu Augustu koji se poslije bitke kod Akcije (31. p. n. e.) konačno učvrstio kao samovladar rimske države.⁷⁵

Bizantska književnost izrasla je iz grčke književnosti Rimskog Carstva s utjecajem ranokršćanske i patrističke književnosti što joj je pridodalo novi kršćansko-teokratski karakter. Za vrijeme formiranja novogrčkog jezika postala je izvorištem novogrčke književnosti. Djelo *Andrija s Krete* stvorio je novi pjesnički žanr, tzv. kanon. Književnost se najviše odnosi na liturgiju gdje se stvorila liturgijska poezija. Od autora ističu se djela cara Konstantina VII. Porfirogeneta iz desetog stoljeća koji je napisao priručnik *O upravljanju carstvom* (lat. *De administrando imperio*) gdje se nalaze obilne informacije o Hrvatima.⁷⁶

5.2. Kiparstvo

Kiparstvo je grana likovne umjetnosti koja se bavi trodimenzionalnim izražavanjem oblika i tijela, bili oni oblikovani, klesani, rezani, lijevani ili sastavljeni od elemenata u čvrstom materijalu. Začetak kiparstva veže se za prapovijesno razdoblje kada su oko 15 000 do 10 000 g. p. n. e. nastali prvi reljefi na stijenama pećina s likovima ljudi i životinja u Francuskoj i Italiji.

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Izvor: BMCR <https://bmc.brynmawr.edu/2008/2008.11.18>, 5. 9. 2021.

⁷⁵ Colish, Marcia L. (1990.): *The Stoic Tradition from Antiquity to the Early Middle Ages: Stoicism in classical Latin literature*, E. J. Brill, Leiden, Nizozemska (str. 226.)

⁷⁶ Izvor: Enciklopedija <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=7941>, 6. 9. 2021.

Počelo se razvijati tek oko 3 000 g. p. n. e. u Egiptu i Mezopotamiji gdje je bilo povezano s graditeljstvom te je nosilo religiozno-simbolički značaj. Oblici su bili depersonalizirani i statični, izuzev portreta.

Slika 11. Portret Nefertiti, egipatsko kiparstvo. (izvor:

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/0/0a/Nefertiti_berlin.jpg/250px-Nefertiti_berlin.jpg, 6. 9. 2021.)

Kiparstvo se počelo razvijati ubrzano tek u Grčkoj gdje je bilo odvojeno od arhitekture te se razvilo u stojeću plastiku gdje je dominirao ljudski lik, posebice akt, dok je dinamiku kompozicije činio kontrapost, to jest iskorak ili protuteža. Prvi takav primjer pripisuje se figuri mladića koju je najvjerojatnije napravila Kritija. Kiparstvo se nastavilo razvijati tijekom klasičnog doba, a potom i helenizma gdje je idealne tjelesne oblike zamijenila realistična, dopadljiva i često patetično oblikovana plastika.

Svoj drugi procvat grčko kiparstvo doživjelo je u Rimu gdje su se prema brončanim izvornicima izrađivale mramorne kopije. Najviši dometi postigli su se u portretnoj plastici i dekorativno-narativnim reljefima na žrtvenicima, stupovima i slavolucima. Kiparstvo je bilo vezano za crkveno graditeljstvo kroz romaniku i gotiku. U renesansi, koja se odnosila na povratak antičkih vrijednosti, razvijale su se sve kiparske discipline i tehnike. Ljudski lik opet je bio u središtu interesa; izrađivali su se aktovi, veličanstveni konjanički kipovi, a vrhunac su djela genijalnog Michelangela, posebice njegov *David*.⁷⁷

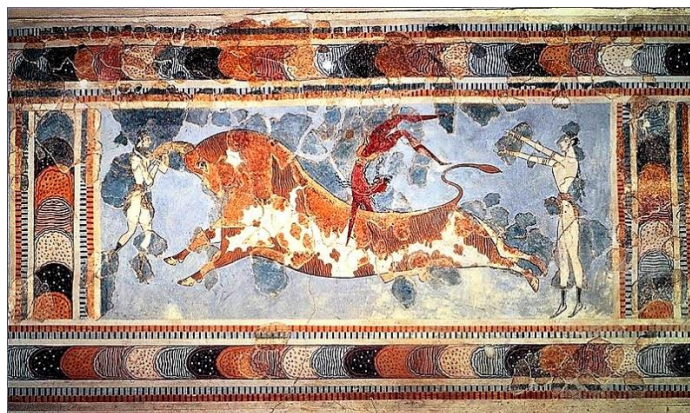
⁷⁷ Izvor: Enciklopedija <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=31555>, 6. 9. 2021.

5.3. Slikarstvo

Slikarstvo je praksa korištenja boje ili pigmenata na čvrstoj površini pomoću oruđa, najčešće kistom. Najstariji oblici slikarstva približno su 40 000 godina stari te se mogu naći u franko-kantabrijskoj regiji zapadne Europe te u špiljama okruga Maros u Indoneziji. Poznate su prapovijesne špiljske slikarije tura, izumrle vrste europskog goveda, u Lascauxu u Francuskoj. Među narodima Staroga svijeta slikarstvo se pojavilo najprije u egipatskoj umjetnosti u drugoj polovici četvrtog tisućljeća p. n. e. – prvo na keramici, zatim na freskama. Motivi su u početku bili geometrijski, a potom figuralni te na kraju prikazi iz svakidašnjeg života.

U egejskoj kulturi na Kreti i Peloponezu u drugom tisućljeću p. n. e. bogato je slikarstvo na vazama i dekorativno zidno slikarstvo. U Grčkoj su se izuzev herojskih i mitoloških prizora počeli pojavljivati i skromni početci žanrovskih prikaza, primjerice rudimenti krajolika i mrtva priroda. Slikarstvo u Italiji bilo je u procvatu u protorenesansi i kroz renesansu. Giotto je razvio novi likovni jezik (*arte moderna*), a u Firenci je za vrijeme 15. stoljeća došao do punog izražaja duh renesanse. Renesansno slikarstvo ljudski lik prikazuje anatomski točno i psihološki karakterizirano, a ostvarilo je i privid trodimenzionalnosti.

Ističu se slikari poput Giotta, Rafaela, Michelangela i Leonarda. Michelangelo je oslikao Sikstinsku kapelu, Leonardo je naslikao poznatu Monu Lisu, Rafael je naslikao *Isusovo preobraženje*, *Atensku školu*, *Portret Pape Julija II.* i svoje autoportrete, a Giotto je oslikao freske u Cappeli degli Scrovegni u Padovi, *Judin poljubac* i *Sv. Franjo propovijeda pticama*.⁷⁸

Slika 12. Zidno slikarstvo minojske kulture na Kreti. (izvor:

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/ae/Knossos_Bull-Leaping_Fresco.jpg, 6. 9. 2021.)

⁷⁸ Izvor: Enciklopedija <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=56640>, 6. 9. 2021.

6. MEDITERANSKE KULTURNE RUTE

U ovom poglavlju predstaviti će se ruta mediteranskih otoka i turistički itinerar koji je autor rada kreirao na temelju monografije *Mediteranski brevijar* Predraga Matvejevića.

6.1. Ruta mediteranskih otoka

Na zapadnom dijelu Sredozemnog mora ističu se otoci Majorka, Korzika, Sardinija i Sicilija. Majorka je najveći otok Španjolske i pripada arhipelagu Balearskih otoka. Korzika je otok u Sredozemnom moru i pokrajina Francuske koja u odnosu na ostale regije ima nešto veću neovisnost. Sardinija i Sicilija talijanski su otoci i regije. Sicilija je najveći otok u Sredozemnom moru. Sva su četiri otoka atraktivne lokacije kupališnog i masovnog turizma iako se unazad par godina razvijaju posebni oblici turizma.

S obzirom na to da su približno blizu jedni drugima, s time da je Majorka najudaljenija od preostala tri otoka, moguće je stvoriti turistički proizvod koji bi spojio sva četiri otoka u isti paket-aranžman za turiste, s naglaskom na posebne oblike turizma kako bi se izbjegao *overtourism*.

Fokus bi bio na kulturnom, a potom i ostalim posebnim oblicima, primjerice gastronomskom, robinzonskom, cikloturizmu i sličnome valorizirajući nedovoljno iskorištene potencijale spomenutih otoka što bi turistima, koji traže aktivniji i dinamičniji odmor, pružilo odličnu priliku za bolje i pobliže upoznavanje otoka, njihovih posebnosti, domaćeg stanovništva, flore i faune. Jednako tako, njihovo bi turističko iskustvo bilo bliže onome Predraga Matvejevića jer bi bili dublje uronjeni u čari tih otoka, a bili bi lišeni pasivnog odmora trošeći vrijeme na plaži.

Slika 13. Majorka (izvor:

<https://i2.wp.com/traveling.by/files/images/2016/03/385d92568f0f8f71d4abfdbc4d066fd4-thumb-890x0.jpg>, 7. 9. 2021.)

6.2. Itinerar temeljen na *Mediterskom brevijaru*

Matvejević je za potrebe pisanja *Mediterskog brevijara* proputovao veći dio Mediterana. Razgovarao je s lokalnim stanovništvom, istraživao gradske arhive i knjižnice, prijateljevao s moreplovcima, ribarima, običnim radnicima. Bio je vrstan u stranim jezicima – francuskom i talijanskom na kojima je pisao i knjige. Zanimljivo je napomenuti da je njegovo najveće djelo nastalo sasvim slučajno kad su ga zamolili da napiše kratak tekst o Mediteranu. Bio je zapisao četrnaest kartica, no nikako nije prestajao pisati pa se s vremenom pretvorilo u knjigu.

Nemoguće je simulirati iskustvo koje je doživio Predrag Matvejević za turističke svrhe. Bilo bi previše kaotično, previše neorganizirano, previše spontano, a postojala bi jako dobra prilika da se koji turist izgubi. Neka se putovanja jednostavno ne mogu ponoviti. Mediteran je velik i strašan za turista. Kad se misli na Mediteran, većina pomisli na Mediteran koji dodiruje Južnu Europu, no Mediteran je i na Bliskom Istoku i na Sjeveru Afrike. Naroda na Mediteranu ima koliko i otoka – jezične i kulturne barijere su prevelike.

Kakogod, moguće je organizirati putovanje Sredozemljem koristeći prijevozna sredstva kao što su vlakovi, avioni, katamarani, s preporukom upotrebe održivih modela prijevoza. Neće se običi svaka država, to bi trajalo jako dugo vremena i bilo bi iscrpljujuće za turiste i psihološki i fizički. Svako mjesto koje se nalazi na Mediteranu ili je važno za baštinu Mediterana ili ga je Matvejević posjetio tijekom pisanja svog brevijara.

Prema tome, ovo hipotetsko putovanje započelo bi na jugu Španjolske blizu Gibraltarskih vrata, to jest u gradu Malagi te bi se krenulo prema Valenciji gdje je Matvejević u domu gostoljubiva kolekcionara našao više vrsnih karata, među kojima i onu koja prikazuje španjolske obale. U Valenciji je također čuo da se stanovnike zaleđa naziva podrugljivim imenima, zapisao je riječ *churros*.

Slika 14. Malaga, Španjolska (izvor: <https://d2bgjx2gb489de.cloudfront.net/gbb-blogs/wp-content/uploads/2020/02/21140418/malaga-%C5%A0panjolska.jpg>, 2. 9. 2021.)

Avionom se odlazi u Provansu u Francuskoj u grad Montpellier. U Provansi je Matvejević čuo da vjetar mistral, koji je u Hrvatskoj inače blag i dolazi s mora, opisuju uzrečicom da „čupa magarcu rep“ jer je toliko jak, a također puše s kopna na more. Također je istaknuo provansalsko pjesništvo, a Provansalce je opisao kao narode Juga, ne kao pomorski narod. Zatim se vlakom dolazi do Azurne obale, koja je kratko spomenuta u Brevijaru, te se brodom odlazi na Calvi na Korzici.

Slika 15. Montpellier, Francuska. (izvor: <https://i2.wp.com/passporterapp.com/en/blog/wp-content/uploads/2021/02/montpellier-france.jpg?fit=1080%2C720&ssl=1>, 2. 9. 2021.)

U Calviju su Matvejevića uputili užaru koji se posvetio uzlovima i o njima znao više od ikoga drugoga. Navodno su tog užara ismijavali davši mu nadimak Turiddu zbog kojeg je trpio i koji ga je navodio da se još više preda svome djelu. Nakon Calvija odlazi se u Italiju u Genovu kratkim letom gdje se istražuju kartografske radionice koje je i sam autor posjećivao.

Slika 16. Calvi, Korzika. (izvor: https://i.traveltripsworld.com/images/256134/image_3.jpg, 2. 9. 2021.)

Potom se vlakom spušta Apeninskim polutokom. Posjećuju se gradovi Firenza, Pisa i glavni grad Italije – Rim. Italija, zapisao je Matvejević, najviše je mediteranska zemlja u Sredozemlju. Nastavlja se prema Napulju u čijoj se neposrednoj blizini smjestio Pozzuoli u kojemu povijest bilježi jedan od najvećih pothvata lučke inženjerije. Luka se pravila uz pomoć vulkanskog pijeska koji se uz dodir s vodom pretvara u najtvrdi cement. Seneka je tu luku smatrao jednim od čuda ovoga svijeta.

Slika 17. Luka u Pozzuoliju, Italija. (izvor:

<https://previews.123rf.com/images/lauradibiase/lauradibiase1801/lauradibiase180100519/94168763-at-pozzuoli-italy-on-09-17-2016-the-old-port-of-pozzuoli-naples-italy.jpg>, 2. 9. 2021.)

Katamaranom se odlazi u Dubrovnik, bitan u povijesti Mediterana kao Dubrovačka Republika, tisućljetna institucija koja je samostalno trgovala između svjetskih sila kao što su Mletačka Republika i Osmansko Carstvo. Njezin kraj došao je 1808. godine Napoleonovim osvajanjima.

Vlakom se odlazi u Grčku, to jest u Atenu, središte stare antike. Autor ju spominje povremeno u Brevijaru, no i dalje je nevjerojatno važna za povijest Mediterana sa svojom antičkom kulturom, umjetnošću, povijesnim spomenicima i znanstvenim disciplinama, ali je također rodno mjesto demokracije.

Avionom se odlazi u Siriju u glavni grad Damask. Matvejević o Siriji piše da je arapska, ali su narod i prošlost pomiješani. Ograničena je zbog pustinje. U Damasku su se kovale najoštrije sablje i tkala najnježnija sukna.

Slika 18. Tržnica u Damasku, Sirija. (izvor: https://static.dw.com/image/43552257_401.jpg, 2. 9. 2021.)

Konačno, avionom se odlazi u Egipat na deltu Nila. Narod Kopti, koje spominje Matvejević, imaju egipatske pretke. Egipćani su bili više okrenuti Nilu i delti nego moru. Oni su jedan od najdugovječnijih naroda na Mediteranu, njihova povijest seže u biblijska vremena. Stariji su od Grka i Rimljana, ali su mlađi od naroda Plodnog polumjeseca, to jest Mezopotamije. Njihova je dugovječnost impresivna. Samo još Kina prati takvu dugovječnost i izdržljivost.

Ovakav itinerar trajao bi dugo vremena, zacijelo mjesec dana. Bilo bi puno putovanja i turisti bi morali biti fizički i psihički spremni na to. Također bi bilo skupo zbog hotelskih rezervacija i karata prijevoznih sredstava. Putovanje bi bilo namijenjeno onima koji mogu izuzeti mjesec dana svog života i pozamašan iznos da bi zauzvrat iskusili putovanje Mediteranom u stilu Predraga Matvejevića.

Slika 19. Egipat. (izvor: <https://www.palma-travel.hr/wp-content/uploads/2018/07/egipt-3-1024x736.jpg>, 2. 9. 2021.)

7. ZAKLJUČAK

More je sastavni dio Mediteranaca, ono ih određuje više nego išta. Mediteranci su brodari, ribari, moreplovci, solari, spužvari i sve ostalo što život uz more zahtjeva da budu. More utječe na klimu, a klima utječe na plodove u vrtovima i voćnjacima. Mediteranska je prehrana pretežito lagana – sastoji se od ribe, morskih plodova, povrća, legumi i sireva. Način života je težak, ali nagrađuje u dugovječnosti koju pruža čovjeku. Kuće i ceste grade se od materijala kojeg ima u izobilju – od kamenja. Kuće su jednostavne i skromne, a u dvorištima se buše i bunari jer kiše ipak nema u izobilju.

Mediteranski brevijar Predraga Matvejevića nudi jedinstven pogled u povijest, kulturu i način života ljudi koji žive na obalama Sredozemlja. Brevijar govori o svemu i svačemu oslikavajući čitatelju detaljni prikaz Mediterana. Od svih naroda, Talijane se smatra najviše mediteranskim jer se njihova zemlja probija sve do središnje točke Sredozemlja, ali i jer su stari Rimljani dugo vremena vladali skoro cijelim teritorijem Mediterana. Karte prikazuju kako su moreplovci prošlosti vidjeli more, kako su njime navigirali, gdje je bilo opasno ploviti, koje su luke najbolje, gdje se nalaze svjetionici, te su to svoje znanje prenijeli u grafički prikaz za buduće moreplovice. Glosar se fokusira na riječi. Nemaju svi narodi isti naziv za more. Nemaju svi narodi isti naziv za oruđa. Glosar prikazuje koliko je kulturološki bogat Mediteran.

Mediteran je rodno mjesto razvijene umjetnosti. Špiljske slike u Bordeauxu, začetci kiparstva u Egiptu, razvoj književnosti, ali i svih ostalih oblika umjetnosti u staroj Grčkoj, a potom u Rimskom Carstvu. Da nema Mediterana, ne bi postojala remek-djela talijanskih slikara. Naposljetku, Mediteranom treba i proputovati. Na temelju provedenog istraživanja, autor završnog rada predložio je itinerar koji povezuje novu kulturnu rutu mediteranskih otoka i hipotetski itinerar Španjolske i Francuske preko Italije, Hrvatske, Grčke, Libije i Sirije do Egipta.

Zaključno, monografija Predraga Matvejevića u manje od dvjesto stranica upoznaje čitatelja s cijelim jednim svijetom korjenito definiranim Sredozemljem, a svakome zainteresiranom za Mediteran ova bi monografija trebala biti jedno od obveznih štiva. Trud, volja i ljubav uložene zaslužuju da Hrvati bolje upoznaju autora, djelo, ali i sam Mediteran.

LITERATURA

Knjige:

- Abulafia, D. (2003.): *The Mediterranean in History*, Thames & Hudson, London
- Braudel, F. (1997.): *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.*, Izdanje Antibarbarus, Zagreb
- Colish, Marcia L. (1990.): *The Stoic Tradition from Antiquity to the Early Middle Ages: Stoicism in classical Latin literature*, E. J. Brill, Leiden, Nizozemska
- Horden, P., Purcell, N. (2000.): *The Corrupting Sea: A Study of Mediterranean History*, Wiley-Blackwell, Oxford
- Jelinčić, D. A. (2010.): *Kultura u izlogu: kratki vodič za upravljanje kulturnim dobrima*, Menadarmedia, Zagreb
- Matvejević, P. (1990.): *Mediteranski brevijar*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb
- Matvejević, P. (2006.): *Mediteranski brevijar*, V.B.Z., Zagreb
- Orlić, I. (2012.): *Mediteran u Istri ili Istra u Mediteranu (interpretiranje i prezentacija istarskog Mediterana)*, Etnografski muzej Istre, Pazin
- Pallua, J. V. (2006.): *Mediteranistika - novina u kurikulumu studija etnologije i kulturne antropologije*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
- Reece, S. (2015.): *Orality and Literacy – Ancient Greek Literature as Oral Literature*, u: *A Companion to Greek Literature* (ur. Hose, M., Schenker, D.), John Wiley & Sons, Inc., Oxford
- Vukoja, M. (2015.): *Hrvatska kulturna baština*, Matka: časopis za mlade matematičare, vol. 23, br. 92, Daruvar

Internetske stranice:

- Stari grad: <http://stari-grad.eu/hr/hvar-otok-unesco/mediteranska-prehrana> (17.1.2021.)
- Meditteradiet:
http://www.mediterradiet.org/hr/nutrition/food_tradition_of_Hvar_and_Bra%C4%8D
(17. 1. 2021.)
- Stari Grad: <http://stari-grad.eu/hr/hvar-otok-unesco/mediteranska-prehrana> (17. 1. 2021.)

- Mediterradiet: http://www.mediterradiet.org/hr/nutrition/food_tradition_of_Hvar_and_Bra%C4%8D (17. 1. 2021.)
- Sensa: <https://www.sensa.hr/clanci/dnevni-rituali/slatki-zivot-mediterana> (18. 1. 2021.)
- Ministarstvo kulture i medija: [https://min-kulture.gov.hr/?id=349&pregled=1&datum=Wed%20Jan%2023%202019%2017:02:19%20GMT+0100%20\(srednjoeuropsko%20standardno%20vrijeme\)](https://min-kulture.gov.hr/?id=349&pregled=1&datum=Wed%20Jan%2023%202019%2017:02:19%20GMT+0100%20(srednjoeuropsko%20standardno%20vrijeme)), (18. 8. 2021.)
- Geografija.hr: <https://geografija.hr/sto-je-to-sredozemlje-ili-mediteran/>, (18. 8. 2021.)
- Britannica: <https://www.britannica.com/art/Greek-literature>, (5. 9. 2021.)
- BMCR: <https://bmcr.brynmawr.edu/2008/2008.11.18>, (5. 9. 2021.)
- Enciklopedija: <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=7941>, (6. 9. 2021.)
- Enciklopedija: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=31555>, (6. 9. 2021.)
- Enciklopedija: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=56640>, (6. 9. 2021.)

POPIS PRILOGA

Slike:

Slika 1. Eufrazijana, Poreč. (izvor: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/hr/a/ad/Eufrazijana.jpg>, 23. 8. 2021.)

Slika 2. *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.* francuskog povjesničara Fernanda Braudela. (izvor: https://antikvarijat-bono.com/wp-content/uploads/Scan_0004-108.jpg, 23. 8. 2021.)

Slika 3. Reljefni prikaz Mediterana. (izvor: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/1/1c/Mediterranean_Sea_16.61811E_38.99124N.jpg/1200px-Mediterranean_Sea_16.61811E_38.99124N.jpg, 16. 8. 2021.)

Slika 4. Mediteranska prehrana laganog je tipa s puno ribe i sezonskog povrća. (izvor: <https://podravkaiovariations.azureedge.net/6b3e3fc6-4989-11ea-a68f-de16f03d3060/v/9ef6107a-4c1b-11ea-9fba-92f307bc0925/1680x1050-9ef6164c-4c1b-11ea-b86b-92f307bc0925.jpeg>, 16. 8. 2021.)

Slika 5. Brdovito područje Barbagie na Sardiniji gdje ljudi doživljavaju duboku starost. (izvor: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/3b/Monti_di_Oliena.jpg, 16. 8. 2021.)

Slika 6. Predrag Matvejević. (izvor: https://www.life.ba/wp-content/uploads/2013/11/aa_picture_20131126_1047573_high.jpg, 16. 8. 2021.)

Slika 7. Ribarenje je najvažniji zanat na Mediteranu. (izvor: <https://komora.hr/wp-content/uploads/2019/10/fishing.png>, 16. 8. 2021.)

Slika 8. Karta Osmanlije Piri Reisa. (izvor: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/2/27/Piri_Reis_map_of_Europe_and_th

[e Mediterranean Sea.jpg/250px-Piri Reis map of Europe and the Mediterranean Sea.jpg](#), 16. 8. 2021.)

Slika 9. Dugouhi istarski magarac. (izvor: <https://www.bojezemlje.hr/wp-content/uploads/2021/06/BOJE-ZEMLJE-Istarski-tovar-01.jpg>, 16. 8. 2021.)

Slika 10. *Ilijada*, naslovnica iz c. 1572 (izvor: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/c/c0/Homer_Ilias_Griphanius_c1572.jpg/300px-Homer_Ilias_Griphanius_c1572.jpg, 5. 9. 2021.)

Slika 11. Portret Nefertiti, egipatsko kiparstvo. (izvor: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/0/0a/Nefertiti_berlin.jpg/250px-Nefertiti_berlin.jpg, 6. 9. 2021.)

Slika 12. Zidno slikarstvo minojske kulture na Kreti. (izvor: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/ae/Knossos_Bull-Leaping_Fresco.jpg, 6. 9. 2021.)

Slika 13. Majorka (izvor: <https://i2.wp.com/traveling.by/files/images/2016/03/385d92568f0f8f71d4abfdb4d066fd4-thumb-890x0.jpg>, 7. 9. 2021.)

Slika 14. Malaga, Španjolska (izvor: <https://d2bgjx2gb489de.cloudfront.net/gbb-blogs/wp-content/uploads/2020/02/21140418/malaga-%C5%A0panjolska.jpg>, 2. 9. 2021.)

Slika 15. Montpellier, Francuska. (izvor: <https://i2.wp.com/passporterapp.com/en/blog/wp-content/uploads/2021/02/montpellier-france.jpg?fit=1080%2C720&ssl=1>, 2. 9. 2021.)

Slika 16. Calvi, Korzika. (izvor: https://i.traveltripsworld.com/images/256134/image_3.jpg, 2. 9. 2021.)

Slika 17. Luka u Pozzuoliju, Italija. (izvor: <https://previews.123rf.com/images/lauradibiase/lauradibiase1801/lauradibiase180100519/94168763-at-pozzuoli-italy-on-09-17-2016-the-old-port-of-pozzuoli-naples-italy.jpg>, 2. 9. 2021.)

Slika 18. Tržnica u Damasku, Sirija. (izvor: https://static.dw.com/image/43552257_401.jpg, 2. 9. 2021.)

Slika 19. Egipat. (izvor: <https://www.palma-travel.hr/wp-content/uploads/2018/07/egipt-3-1024x736.jpg>, 2. 9. 2021.)

SAŽETAK

Tema ovog završnog rada je kulturna baština Mediterana obrađena na temelju *Mediterskog brevijara* Predraga Matvejevića. Mediteran obuhvaća prostor juga Europe, Bliski Istok i Sjevernu Afriku. Iako nema izlaz na Sredozemno more, Portugal se smatra mediteranskom zemljom zbog mnogih karakteristika u načinu života i kulturi koju dijele ostale države koje na njega imaju izlaz. Mediteran ima geografsku, kulturnu i prometnu ulogu. Predrag Matvejević zapisao je u gustim ulomcima monografiju *Mediterski brevijar*. U radu se objašnjava značenje pojma kulturna baština, prikazan je mediteranski način života u Hrvatskoj kroz mediteransku prehranu, način života i arhitekturu, analizira se gore spomenuta monografija i opisuje se valorizacija ključnih elemenata baštine Mediterana poput umjetnosti. Za potrebe pisanja završnog rada, osmišljen je i zapisan turistički itinerar temeljen na monografiji *Mediterski brevijar*.

Ključne riječi: kultura, kulturna baština, Mediteran, brevijar, monografija, valorizacija, itinerar

SUMMARY

The theme of this paper is cultural heritage of Mediterranean based on *Mediterranean: A Cultural Landscape* by Predrag Matvejević. The Mediterranean encompasses the area of southern Europe, Middle East and northern Africa. Even though it does not have an exit to the Mediterranean Sea, Portugal is considered a Mediterranean country due to its many characteristics in lifestyle and culture that other countries that do have an exit to the sea share. The Mediterranean has a geographical, cultural and traffic role. Predrag Matvejević wrote in dense paragraphs monograph *Mediterranean: A Cultural Landscape*. The paper explains the meaning of a term cultural heritage, shows Mediterranean way of life in Croatia through Mediterranean cuisine, lifestyle and architecture, analyses previously mentioned monograph and describes valorization of key elements of Mediterranean heritage, for example art. For the purpose of writing this paper, tourist itinerary based on the monograph *Mediterranean: A Cultural Landscape* is created and written down.

Key words: culture, cultural heritage, Mediterranean, breviary, monograph, valorization, itinerary